

Łukasz Grabowski, Marcin Maruszak

Zarys struktur oraz zadania Zwiadu Wojsk Ochrony Pogranicza i Kontroli Ruchu Granicznego w latach 1945–1991

Pamięć i Sprawiedliwość 11/2 (20), 303-329

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Zarys struktur oraz zadania Zwiadu Wojsk Ochrony Pogranicza i Kontroli Ruchu Granicznego w latach 1945–1991

Departament WOP 1945–1948

W pierwszych latach po zakończeniu drugiej wojny światowej ziemie państwa polskiego w granicach ustalonych w Jałcie i Poczdamie charakteryzowały się brakiem stabilności politycznej i gospodarczej. Panujący na tym obszarze wzmożony ruch migracyjny ludności cywilnej oraz niepewna sytuacja międzynarodowa wymusiły na władzach komunistycznych powołanie specjalistycznej formacji do ochrony granic kraju i zabezpieczenia granicznego ruchu osobowego. Tymczasowo zadania związane z ochroną linii granicznej realizowały frontowe jednostki Wojska Polskiego. 27 września 1945 r. rozkazem naczelnego dowódcy WP nr 0245/Org. z 13 września 1945 r. utworzono Departament Wojsk Ochrony Pogranicza – jednostkę Ministerstwa Obrony Narodowej¹.

W pierwszym okresie funkcjonowania Departament WOP podlegał bezpośrednio I wiceministrowi obrony narodowej. Po reorganizacji 31 października 1945 r. MON został podporządkowany II wiceministrowi. Składał się początkowo z pięciu wydziałów: zwiadowczego, operacyjno-liniowego, szkolenia bojowego, łączności i ewidencji personalnej. Na mocy rozkazu z 13 września 1945 r. dowódcy poszczególnych okręgów wojskowych zobowiązani zostali do sformowania wydziałów WOP w sztabach okręgów, a także odpowiedniej liczby oddziałów WOP, składających się średnio z pięciu komend odcinków i 25 strażnic granicznych rozlokowanych wzdłuż pasa granicznego. Komendy odcinków były szczeblem pośrednim pomiędzy oddziałami WOP a strażnicami granicznymi. Znajdowały się w nich m.in. referaty zwiadowcze i izby zatrzymań².

¹ AIPN, 1572/2527, Rozkaz organizacyjny naczelnego dowódcy WP nr 0245/Org., 13 IX 1945 r., k. 300–302.

² J. Ławski, *Ochrona granic Polski Ludowej 1945–1948*, Warszawa 1974, s. 97 i 206; Z. Jackiewicz, *Wojska Ochrony Pogranicza 1945–1991. Krótki informator historyczny*, Kętrzyn 1998, s. 8–9; H. Dominiczak, *Powstanie i rozwój organizacyjny Wojsk Ochrony Pogranicza w latach 1945–1983*, Warszawa 1984 (seria „Studia z Dziejów Organów Resortu Spraw Wewnętrznych”, z. 5), s. 17.

Za pośrednictwem wydziałów służby pogranicza – nazwanych w późniejszym okresie wydziałami WOP – przy okręgach wojskowych przekazywano wszelkie sprawy związane z ochroną granicy w danym okręgu wojskowym. Do podstawowych obowiązków wydziałów WOP należało organizowanie współpracy z terenowymi organami administracji państwowej, nadzór nad szkoleniem bojowym i granicznym, zapewnienie bezpieczeństwa w strefie przygranicznej oraz kierowanie całością prac służby granicznej w danym okręgu. Na czele wydziału WOP stał szef, który podlegał bezpośrednio dowódcy okręgu wojskowego, a w sprawach związanych z ochroną granicy szefowi Departamentu WOP. W skład Wydziału wchodziło sześć sekcji: zwiadowcza, operacyjno-liniowa, szkolenia bojowego i granicznego, łączności, ewidencji osobowej, konfliktów granicznych i przejściowych punktów kontrolnych³.

Organizacja zadań o charakterze zwiadowczym w ramach WOP sięga swymi początkami powołanego na mocy tego samego rozkazu Wydziału Wywiadowczego Departamentu WOP. Szef Wydziału Wywiadowczego był jednocześnie zastępcą szefa Departamentu WOP ds. wywiadu. Wydział Wywiadowczy realizował wytyczne Departamentu WOP w zakresie działań operacyjnych na pograniczu⁴. W strukturze wydziałów WOP przy okręgach wojskowych utworzono sekcje zwiadowcze, odpowiedzialne za działania operacyjne oraz ochronę kontrowywiadowczą podległego terenu. Wraz z rozwojem etatowym WOP wydziały i sekcje zwiadu zostały zorganizowane na wszystkich szczeblach włącznie ze strażnicami, w których za działania specjalne (operacyjne) odpowiadał jeden z zastępców dowódcy strażnicy⁵. Szczegółowe wytyczne oraz zakres obowiązków dowódców strażnicy i podległych im żołnierzy pełniących służbę w strażnicach ujęte zostały we wprowadzonej w październiku 1945 r. „Tymczasowej instrukcji służby granicznej dla Wojsk Ochrony Pogranicza”. Była ona jednym z pierwszych normatywów obejmujących zagadnienia i charakterystykę służby granicznej w powojennej Polsce. Zawierała m.in. informacje o granicy i jej ochronie, opisywała organizację służby granicznej, prawa i obowiązki organów służby granicznej, zasady wszczęcia pościgu za naruszającymi granicę, zasady użycia broni służbowej, definiowała organy służbowe strażnicy (wartownik obserwator, wartownik patrolowy, podsłuch, zasadzka, dyżurny w strażnicy) prowadzące działania bezpośrednio na granicy oraz ujmowała zakres ich kompetencji⁶.

W omawianym okresie w Departamencie WOP funkcjonowała również Sekcja Porozumiewawcza Konfliktów Granicznych i Przejściowych Punktów Kontrolnych, której kompetencje obejmowały kontrolę i organizację ruchu

³ H. Dominiczak, *Powstanie i rozwój...*, s. 18–19.

⁴ J. Prochowicz, *Organizacja Wojsk Ochrony Pogranicza wrzesień 1945 r. – grudzień 1945 r.*, „Problemy Ochrony Granic” 2010, nr 4, s. 7–41; J. Ławski, *Ochrona granic...*, s. 146 – autor informuje tu o wprowadzeniu w listopadzie 1945 r. zatwierdzonej przez naczelnego dowódcę WP „Instrukcji pracy organów zwiadowczych WOP oraz wytycznych postępowania przy kontroli ruchu granicznego”.

⁵ H. Dominiczak, *Wojska Ochrony Pogranicza w latach 1945–1985*, Warszawa 1986, s. 18; H. Dominiczak, *Powstanie i rozwój...*, s. 18–19.

⁶ AIPN, 2575/5, Tymczasowa instrukcja służby granicznej dla Wojsk Ochrony Pogranicza, k. 1–9.

osobowego na granicy⁷. Formowanie przejściowych punktów kontrolnych rozpoczęto w listopadzie 1945 r. na podstawie rozkazu naczelnego dowódcy WP nr 0304/Org. z 28 października 1945 r.⁸ Ze względu na różny stopień nasilenia granicznego ruchu osobowego powołano trzy kategorie przejściowych punktów kontrolnych (I, II, III) na granicach. Najpowszechniej występujące punkty pierwszej kategorii według przewidzianego etatu miały ośmiu oficerów, 33 żołnierzy szeregowych oraz trzech pracowników kontraktowych (cywilnych), funkcje dowódcze pełnił w nich kierownik. Z uwagi na specyfikę wykonywanych zadań kontrolerskich przejściowe punkty kontrolne dzielono na drogowe, rzeczne, kolejowe, morskie i lotnicze. Średnia liczba punktów w poszczególnych oddziałach WOP wahała się od 3 do 8. Ich działalność określały tymczasowe wytyczne postępowania w przejściowych punktach kontrolnych. Warto wspomnieć, że od 1 stycznia 1946 r. rozpoczął działalność Przejściowy Punkt Kontrolny Warszawa-Lotnisko na Okęciu, który w strukturze WOP funkcjonował jako jedyne przejście graniczne bezpośrednio podległe Departamentowi WOP⁹.

Pierwszy okres funkcjonowania jednostek WOP uwidocznił wiele wad organizacyjnych i strukturalnych tej formacji, które były następstwem zbyt szybkiego w trakcie jej powoływania, a także braku orientacji w specyfice warunków terenowych. Dotyczyło to przede wszystkim dyslokacji niektórych oddziałów i pododdziałów WOP oraz ich podległości służbowej¹⁰. Dlatego rozkazem naczelnego dowódcy WP nr 0153/Org. z 21 września 1946 r. rozwiązano wydziały służby pogranicznej w okręgach wojskowych i podporządkowano oddziały WOP bezpośrednio Departamentowi WOP¹¹. W ramach reorganizacji wprowadzono etat szefa sztabu oraz uformowano Sztab WOP z wydziałami: operacyjnym, organizacyjno-ewidencyjnym, wyszkolenia bojowego, łączności. W Sztabie Departamentu WOP utworzono także Wydział Przejściowych Punktów Kontrolnych i Konfliktów Granicznych, a także przeformowano dotychczasowe przejściowe punkty kontrolne kategorii I, II i III (łącznie 51 punktów) na punkty kategorii A, B i C. Powołano ponadto przejściowy punkt kontrolny czwartej kategorii – D, złożonej z trzynastu żołnierzy i pracownika cywilnego. Przeformowano według nowych etatów trzy punkty morskie (Gdynia, Gdańsk i Szczecin) i Przejściowy Punkt Kontrolny Warszawa-Lotnisko na Okęciu. W zmodyfikowanej strukturze WOP rozbudowano Wydział Wywiadowczy Departamentu WOP – utworzono w nim cztery odrębne sekcje: wywiadowczą, kontrwywiadowczą, przemysłową,

⁷ H. Dominiczak, *Wojska Ochrony...*, s. 18.

⁸ AIPN, 1572/2527, Rozkaz organizacyjny naczelnego dowódcy WP nr 0304/Org., 28 X 1945 r., k. 305–308.

⁹ AIPN, 1510/1275, M. Gospodarek, *Rozwój organów Kontroli Ruchu Granicznego WOP w latach 1945–1960 na przykładzie Granicznego Punktu Kontrolnego Warszawa-Okęcie*, praca dyplomowa, Wyższa Szkoła Oficerska MSW im. F. Dzierżyńskiego, s. 26.

¹⁰ H. Dominiczak, *Powstanie i rozwój...*, s. 57–59.

¹¹ AIPN, 1572/2527, Rozkaz organizacyjny naczelnego dowódcy WP nr 0153/Org., 21 IX 1946 r., k. 317–320; H. Dominiczak, *Zarys historii Wojsk Ochrony Pogranicza 1945–1985*, Warszawa 1985, s. 45.

ogólną. Wydział odpowiadał za całokształt spraw związanych z zabezpieczeniem wywiadowczym i ochroną kontrwywiadowczą granic państwa¹².

Jednakże działania operacyjne na granicy nie pozostawały jedynie w gestii Wydziału Wywiadowczego Departamentu WOP. Już 29 września 1946 r. minister bezpieczeństwa publicznego i naczelny dowódca WP zatwierdzili „Instrukcję o wzajemnej współpracy organów wywiadowczych WOP z Urzędami Bezpieczeństwa”, która określała zasady wzajemnej wymiany informacji i utrzymywania stałego kontaktu w zakresie wszelkich działań podejmowanych w obrębie pasa granicznego przez jednostki operacyjne. Jej szczegółowe wytyczne dotyczyły wymiany danych związanych z działaniami wywiadowczymi, kontrwywiadowczymi, walką z przemytem i spekulacją. W zakresie działań wywiadowczych jednostki WOP zobowiązano do udzielania pomocy organom Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego w wypadkach „potrzeby w przerzucaniu agentów przez granicę, wzajemnej wymiany wiadomości z zakresu płytkiego wywiadu (30–40 km) na terenie przeciwnika oraz kontrwywiadu ofensywnego dotyczących ochrony granic”¹³. W dziedzinie kontrwywiadu współpraca obejmowała wymianę informacji w obrębie ujawnionych przypadków „szpiegostwa, dywersji, zorganizowanego bandytyzmu, działalności organizacji i partii podziemnych oraz przypadków nielegalnego posiadania broni”¹⁴. W myśl instrukcji współpracę prowadziły: Departament WOP wraz z poszczególnymi departamentami MBP, oddziały WOP z wojewódzkimi urzędami bezpieczeństwa publicznego, komendy odcinków WOP z powiatowymi urzędami bezpieczeństwa publicznego. Wprowadzenie instrukcji do użytku służbowego przyczyniło się do zacieśnienia przez Urząd Bezpieczeństwa kontroli nad działalnością WOP¹⁵.

Wzmożony ruch ludności w całym kraju w latach 1945–1949 był główną przyczyną częstych zmian organizacji i zasad funkcjonowania jednostek WOP odpowiedzialnych za kontrolę ruchu granicznego. Uszczelnienie granic stanowiło według zamierzeń władzy komunistycznej jeden z podstawowych czynników bezpieczeństwa wewnętrznego państwa, pozwalało organom bezpieczeństwa kontrolować i rejestrować osoby opuszczające kraj lub do niego powracające. W wyniku stopniowego rozpoznania topografii pogranicza i strefy przygranicznej można było dostosować poszczególne kategorie strażnic do wymagań terenowych i obsadzić je odpowiednio licznymi załogami. Wprowadzane zmiany miały na celu dostosowanie WOP do wymagań służby granicznej, podporządkowanej umacnianiu władzy komunistycznej w Polsce. W trakcie ponownej reorganizacji struktur Departamentu WOP, przeprowadzonej na podstawie rozkazu naczelnego dowódcy WP nr 077/Org. z 3 marca 1947 r.¹⁶, dotychczasowy Wydział Przejściowych Punktów Kontrolnych i Konfliktów Granicznych Sztabu Departamentu

¹² Z. Jackiewicz, *Wojska Ochrony...*, s. 9; G. Zaremba, *Przyczyny reorganizacji WOP w latach 1946–1948*, „Biuletyn Centralnego Ośrodka Szkolenia Służby Granicznej im. Marszałka Polski Józefa Piłsudskiego w Koszalinie” 2008, nr 3, s. 95–96; J. Ławski, *Ochrona granic...*, s. 182–191.

¹³ AIPN, 1572/3654, Instrukcja o wzajemnej współpracy organów wywiadowczych WOP z Urzędem Bezpieczeństwa, k. 1–6.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ AIPN, 1572/3652, Rozkaz organizacyjny ministra obrony narodowej nr 077/Org., 2 III 1947 r., k. 1–4.

WOP przemianowano na Wydział Ruchu Granicznego i Konfliktów Granicznych Sztabu Departamentu WOP. Do końca 1948 r. na południowym odcinku granicy utworzono szesnaście etatowych przejściowych punktów kontrolnych małego ruchu granicznego. Wprowadzono też nową klasyfikację strażnic granicznych:

- strażnica I kategorii – obsada 55 żołnierzy,
- strażnica II kategorii – 43 żołnierzy,
- strażnica III kategorii – 31 żołnierzy,
- strażnica IV kategorii – 25 żołnierzy.

Po reorganizacji funkcjonowało w sumie 50 przejściowych punktów kontrolnych, w tym jeden lotniczy, dwa rzeczne i trzy morskie; łącznie pełniło w nich służbę 1400 żołnierzy WOP¹⁷.

Główny Inspektorat Ochrony Pogranicza 1948–1950

Opierając się na dotychczasowej strukturze Departamentu WOP, na mocy rozkazu ministra obrony narodowej nr 055/Org. z 20 marca 1948 r. sformowano do końca maja 1948 r. Główny Inspektorat Ochrony Pogranicza w celu „nadania właściwej nazwy jednostkom WOP, odpowiadającej ich specyficznemu charakterowi służby oraz dostosowania etatowego stanu do obecnych zmienionych warunków, jakie zaistniały wskutek wzmożonego ruchu granicznego”¹⁸. Oddziały WOP przemianowano na brygady ochrony pogranicza, a komendy odcinków WOP na samodzielne bataliony ochrony pogranicza. Zmodyfikowano nomenklaturę przejść granicznych podlegających Wydziałowi Ruchu Granicznego i Konfliktów Granicznych GIOP. Przejściowe punkty kontrolne stały się granicznymi punktami kontrolnymi¹⁹. Z uwagi na szczególnie charakter służby oraz rangę Granicznego Punktu Kontrolnego Warszawa-Lotnisko Okęcie poszerzono jego stan etatowy o stanowisko zastępcy dowódcy ds. zwiadu, a ponadto MBP przydzieliło służbowo funkcjonariusza, który pełnił służbę w tym punkcie na etacie oficera WOP²⁰. Graniczne punkty kontrolne WOP kategorii A, B, C i D przemianowano na graniczne punkty kontrolne ochrony pogranicza kategorii A, B, C i D, zachowując dotychczasowy stan osobowy jednostek²¹. Kompetencje Wydziału Wywiadowczego Departamentu WOP przejął Wydział VII Zwiadowczy GIOP. W skład wydziału wchodziło 24 wojskowych i dwóch pracowników cywilnych, tworzyli oni trzy sekcje i jeden referat²².

¹⁷ G. Zaremba, *Przyczyny reorganizacji...*, s. 100.

¹⁸ AIPN, 1572/2527, Rozkaz organizacyjny ministra obrony narodowej nr 055/Org., 20 III 1948 r., k. 356–360.

¹⁹ H. Dominiczak, *Wojska Ochrony Pogranicza 1945–1991*, „Straż Graniczna” maj 1992, s. 17.

²⁰ AIPN, 1510/1275, M. Gospodarek, *Rozwój organów...*, s. 37.

²¹ AIPN, 1572/2527, Rozkaz organizacyjny ministra obrony narodowej nr 055/Org., 20 III 1948 r., k. 358.

²² H. Dominiczak, *Zarys historii...*, s. 67; AIPN, 1510/1275, M. Gospodarek, *Rozwój organów...*, s. 26; G. Goryński, *Wojska Ochrony Pogranicza w latach 1945–1965. Próba oceny*, cz. 1, „Biuletyn Centralnego Ośrodka Szkolenia Służby Granicznej im. Marszałka Polski Józefa Piłsudskiego w Koszalinie” 2011, nr 1, s. 65–69; J. Ławski, *Ochrona granic...*, s. 205.

W 1948 r. rozpoczęto w Wojsku Polskim proces przeobrażeń organizacyjnych mających na celu demobilizację jednostek oraz dostosowanie struktur organizacyjnych i stanów etatowych do funkcjonowania w okresie pokoju²³. Wzoru-jąc się na strukturze wojsk pogranicznych ZSRR, podjęto decyzję o włączeniu formacji WOP do struktur MBP. W myśl rozkazu ministra obrony narodowej nr 205/Org. z 4 grudnia 1948 r.²⁴ oraz rozkazu ministra bezpieczeństwa publicznego nr 0112/Org. z 14 grudnia 1948 r.²⁵ Główny Inspektorat Ochrony Pogranicza 1 stycznia 1949 r. organizacyjnie podporządkowano MBP, na którego czele stał gen. bryg. Stanisław Radkiewicz. W dniu przekazania jednostek ochrony pogranicza faktyczny stan etatowy korpusu oficerskiego całej formacji wynosił 2070 oficerów. W planie GIOP założono etat obejmujący 2673 oficerów, na 1 stycznia 1949 r. brakowało więc 603 oficerów²⁶. GIOP stał się specjalistyczną jednostką MBP odpowiedzialną za bezpieczeństwo granic RP, jego organizację określał rozkaz ministra bezpieczeństwa publicznego nr 14 z 31 marca 1949 r.²⁷ Dołączona do rozkazu instrukcja GIOP²⁸ szczegółowo określała działania operacyjne jednostek zwiadu ochrony pogranicza na granicy państwa, wzajemną zależność między jednostkami zwiadu i terenowymi organami MBP oraz zakres działań poszczególnych jednostek zwiadu, do których należały:

– Wydział VII GIOP – kierował rozpracowaniami w pasie granicznym w całym kraju, nadzorował działania operacyjne poszczególnych sekcji VII sztabu brygad ochrony pogranicza i podległych jednostek zwiadu, zatwierdzał plany przedsięwzięć operacyjnych przedstawiane przez sekcje VII, organizował szkolenia podległych kadr zwiadu ochrony pogranicza i prowadził współpracę z departamentami operacyjnymi MBP;

– sekcja VII sztabu brygady ochrony pogranicza – prowadziła działania operacyjne w pasie granicznym własnej brygady. Oficerowie operacyjni sekcji VII nadzorowali pracę w podległych brygadzie batalionach, zatwierdzali werbunki agentury i koordynowali przedstawione plany tzw. rozpracowań obiektowych i agencyjnych. Właściwy terytorialnie szef wojewódzkiego urzędu bezpieczeństwa publicznego kierował pracami operacyjnymi sekcji VII, był też uprawniony do inspekcji we wszystkich jednostkach ochrony pogranicza podległych właściwej brygadzie;

²³ B. Miśkiewicz, *Wojsko Polskie w XX wieku*, Poznań 2006, s. 173–174.

²⁴ AIPN, 1572/2527, Rozkaz organizacyjny ministra obrony narodowej nr 0205/Org., 4 XII 1948 r., k. 384–386.

²⁵ AIPN, 1572/750, Rozkaz ministra bezpieczeństwa publicznego nr 0112/Org., 14 XII 1948 r., k. 69.

²⁶ AIPN, 2320/1, Protokół przekazania WOP ministrowi bezpieczeństwa publicznego przez MON wraz z załącznikami, k. 1–101. Wraz ze zmianą podległości resortowej WOP, dokonaną na podstawie rozkazu organizacyjnego ministra obrony narodowej nr 0228/Org., przeprowadzono również reorganizację istniejących w ramach jednostek ochrony pogranicza dotychczasowych struktur prokuratur wojskowych (*ibidem*, 1572/3652, Rozkaz organizacyjny ministra obrony narodowej nr 0228/Org., 30 XII 1948 r., k. 10–11).

²⁷ AIPN, 1772/759, Rozkaz ministra bezpieczeństwa publicznego nr 14, 31 III 1949 r., k. 1.

²⁸ AIPN Po, 06/303, t. 77, Rozkaz ministra bezpieczeństwa publicznego nr 14, 31 III 1949 r. wraz z załącznikiem („Instrukcja organizacji pracy operacyjnej służby ochrony granicy państwowej oraz zasady współdziałania poszczególnych jednostek BP w dziedzinie ochrony granicy”), k. 149–153.

– referat VII sztabu batalionu ochrony pogranicza – zabezpieczał pas graniczny danego powiatu, gdzie prowadził rozpracowanie obiektowe podległego pasa granicznego na odcinkach strażnicowych, oraz werbował sieć agenturalną. Ponadto referaty kierowały pracą oficerów zwiadu w strażnicach i nadzorowały ją. Zgodnie z instrukcją szef właściwego terytorialnie powiatowego urzędu bezpieczeństwa publicznego miał wgląd w działania operacyjne referatu VII;

– oficer zwiadu ochrony pogranicza w strażnicy – wykonywał rozkazy wydane przez kierownika referatu VII w zakresie werbunku sieci agenturalnej i zleconych zadań operacyjnych w strefie granicznej przylegającej do danego odcinka granicy²⁹.

W następstwie rozkazu nr 14 rozszerzono kompetencje terenowych jednostek MBP w stosunku do jednostek ochrony pogranicza i zakresu ich działań operacyjnych. W momencie włączenia GIOP w struktury MBP urzędy bezpieczeństwa przejęły faktyczną kontrolę nad ochroną granicy państwa i jej zabezpieczeniem operacyjnym. Jednostką odpowiedzialną za bezpieczeństwo granic w skali całego kraju był Główny Inspektorat Ochrony Pogranicza MBP, w skali wojewódzkiej funkcję tę sprawowali szefowie WUBP i właściwi dowódcy brygad ochrony pogranicza, w powiatach – szefowie PUBP i dowódcy batalionów ochrony pogranicza, a na odcinkach strażnic ich dowódcy³⁰. Do pracy w jednostkach zwiadu ochrony pogranicza oddelegowano oficerów MBP, którzy mieli obsadzić stanowiska oficerów zwiadu w strażnicach. Ponadto do ścisłej współpracy ze zwiadem ochrony pogranicza zobowiązano jednostki Milicji Obywatelskiej i Ochotniczej Rezerwy Milicji Obywatelskiej³¹.

Rozbudowano także struktury Kontroli Ruchu Granicznego. Rozkazem ministra bezpieczeństwa publicznego nr 055/Org. z 7 czerwca 1949 r. sformowano dodatkowo samodzielne bataliony kontroli granicznej w portach w Szczecinie, Gdyni i Gdańsku, morskie graniczne punkty kontrolne we Władysławowie i Helu oraz Graniczny Punkt Kontrolny w Trzebierzy. Tym samym rozkazem powołano placówki kontroli ruchu rybackiego kategorii A i B w nadmorskich przystaniach rybackich³². Ponadto na podstawie rozkazu ministra bezpieczeństwa publicznego nr 068 z 1 lipca 1949 r. rozpoczęto gruntowną reorganizację etatów GIOP celem „przystosowania nomenklatury jednostek OP do faktycznych potrzeb i zakresu spełnianych obowiązków”³³.

Dowództwo WOP 1950–1965

Po włączeniu WOP do MBP sukcesywnie dostosowywano tę formację do specyfiki pracy resortu bezpieczeństwa oraz do nowego podziału administracyjnego

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ AIPN, 1572/54, Rozkaz ministra bezpieczeństwa publicznego nr 14, 31 III 1949 r., k. 33, 34, 42.

³¹ M. Stefaniak, *Działalność aparatu represji na zachodnim pograniczu Polski w latach 1945–1950*, Szczecin 2008, s. 77.

³² AIPN, 1572/2527, Rozkaz ministra bezpieczeństwa publicznego nr 055/Org., 7 VI 1949 r., k. 394–395.

³³ *Ibidem*, Rozkaz organizacyjny ministra bezpieczeństwa publicznego nr 068/Org., 2 VII 1949 r., k. 405.

kraju. Brygadam ochrony pogranicza przydzielono odcinki granicy pokrywające się z liniami granicznymi województw nadgranicznych, co umożliwiała ich pełną kontrolę przez poszczególne WUBP. Odcinki granicy znajdujące się w powiatach powierzono samodzielnym batalionom ochrony pogranicza. Usprawniono w ten sposób koordynację między jednostkami WOP, terenowymi organami bezpieczeństwa i administracją publiczną³⁴.

Dalszą reorganizację systemu ochrony granic przeprowadzono zgodnie z rozkazem głównego inspektora ochrony pogranicza nr 017/Org. z 10 grudnia 1949 r. Jednostki OP przemianowano – od 1 stycznia 1950 r. nazywały się jednostkami Wojska Ochrony Pogranicza, a GIOP – Dowództwem Wojsk Ochrony Pogranicza. Wydział VII Zwiadowczy GIOP stał się Oddziałem VII Zwiadowczym Dowództwa WOP³⁵. Analogicznie przemianowano poszczególne jednostki, przydzielono im pieczęcie i stemple służbowe zgodnie z nową nomenklaturą³⁶. Minister bezpieczeństwa publicznego rozkazem nr 043/Org. z 3 czerwca 1950 r. polecił Dowództwu WOP przygotowanie i przeszkolenie pionów prowadzących działania zwiadowcze na granicy. Jeszcze w czerwcu 1950 r. rozpoczęto organizowanie kursu oficerów zwiadu według etatu nr 020/15³⁷. Wszelkie zadania związane z działaniami operacyjnymi pozostały w kompetencjach Oddziału VII Dowództwa WOP i podległych mu jednostek terenowych³⁸. Wykaz stanowisk służbowych podległych Oddziałowi VII na poszczególnych szczeblach dowodzenia na 21 grudnia 1951 r. obejmował następujące stanowiska służbowe:

I. na szczeblu brygady:

1. zastępca dowódcy brygady ds. specjalnych,
2. kierownik kancelarii wydziału VII,
3. kierownik sekcji I wydziału VII,
4. pomocnik kierownika sekcji I wydziału VII,
5. kierownik sekcji II wydziału VII,
6. pomocnik kierownika sekcji II wydziału VII,
7. kierownik sekcji III wydziału VII,
8. pomocnik kierownika sekcji III wydziału VII,
9. oficer ewidencyjny wydziału VII,
10. kierownik sekcji VII Batalionu WOP,
11. starszy oficer śledczy,
12. zastępca dowódcy granicznego punktu kontroli ds. specjalnych;

II. na szczeblu batalionu:

1. zastępca dowódcy batalionu WOP ds. specjalnych,
2. pomocnik kierownika sekcji VII,
3. zastępca dowódcy strażnicy ds. specjalnych,

³⁴ H. Dominiczak, *Zarys historii...*, s. 70.

³⁵ Z. Jackiewicz, *Wojska Ochrony...*, s. 15.

³⁶ AIPN, 2223/44, Rozkaz organizacyjny głównego inspektora ochrony pogranicza nr 017/Org., 10 XII 1949 r., k. 276–277.

³⁷ AIPN, 1572/2527, Rozkaz organizacyjny ministra bezpieczeństwa publicznego nr 043/Org., 3 VI 1950 r., k. 419–427.

³⁸ AIPN Lu, 055/61, Zarządzenie nr 12 WUBP w Lublinie, 23 IX 1950 r., k. 70. Organa Zwiadu WOP stanowiły integralną część aparatu bezpieczeństwa publicznego. Zadania operacyjne prowadziło według instrukcji operacyjnych obowiązujących w MBP.

4. kontroler granicznego punktu kontrolnego „Z”,
5. pomocnik kierownika sekcji VII (przewidziano 2–4 etaty)³⁹.

Na fali rosnącego od końca lat czterdziestych napięcia polityczno-militarnego i konfliktu między blokiem sowieckim i państwami zachodnimi MBP przystąpiło do uszczelnienia granic i zaostrzenia przepisów wewnętrznych dotyczących ruchu granicznego, chcąc usprawnić kontrwywiadowcze zabezpieczenie granic przed infiltracją obcych instytucji wywiadowczych⁴⁰. Rozkaz nr 024/WW z 10 kwietnia 1952 r. wprowadził zmiany w nomenklaturze organów ochraniających przejścia graniczne. Wydział Ruchu Granicznego i Kontroli Granicznej przemianowano na Oddział Kontroli Ruchu Granicznego Dowództwa WOP⁴¹, w brygadach analogicznie postąpiono z sekcjami⁴². Przygotowano „Projekt instrukcji Kontroli Ruchu Granicznego”, która do wykonywania czynności kontrolerskich upoważniała: bataliony portowe; graniczne placówki kontrolne – morskie, kolejowe, rzeczne, lotnicze, drogowe; placówki kontroli małego ruchu granicznego; placówki kontroli ruchu rybackiego. Do podstawowych form ochrony granicy państwowej zaliczono m.in. podśluch, obserwację, patrol wahadłowy, patrol graniczny, zasadzkę. Każdy kontroler w zakresie prowadzonych działań zwiadowczych podlegał szefowi sekcji VII batalionu WOP⁴³.

Zmiana polityki wewnętrznej w sferze uszczelnienia granic wymagała także ścisłej współpracy między pionami operacyjnymi jednostek podległych MBP. Regulował to rozkaz ministra bezpieczeństwa publicznego nr 039/52 z 28 lipca 1952 r.⁴⁴ o usprawnieniu kontrwywiadowczego zabezpieczenia granicy państwa, zawierający szczegółowe zasady współpracy oraz wymiany informacji między jednostkami MBP i organami Zwiadu WOP i ich odpowiednikami w terenie. Instrukcja nr 09/52, dołączona do rozkazu, przewidywała organizację wspólnych spotkań i narad operacyjnych celem pogłębienia współdziałania w przypadkach naruszenia pasa granicznego i prowadzenia pościgu za zbiegami. Dodatkowo do zadań Zwiadu WOP należała rozbudowa sieci informacyjnej w strefie nadgranicznej, aktywne i dogłębne przenikanie drogą agenturalną do środowisk przemysłowych za pomocą „przemysłnych kombinacji operacyjnych” zmierzających do potwierdzenia i „pogłębienia” materiałów o działających kanałach przerzutowych. Instrukcja nakazywała również granicznym PUBP oraz jednostkom WOP ograniczenie do minimum liczby wydawanych przepustek małego ruchu granicznego. Za wydawanie przepustek odpowiadał szef granicznego PUBP, który za każdym razem we współpracy z WOP zobowiązany był do odpowiedniego sprawdzenia w ewidencji operacyjnej MBP. Ponadto poszczególnym PUBP i jednostkom Zwiadu WOP nakazano rozbudowę sieci informacyjnej w środowiskach osób korzystających z małego ruchu granicznego. Do rozpracowania istniejących kanałów przerzutowych wyznaczono wydziały VII brygad

³⁹ AIPN, 2220/416, Zarządzenia, wytyczne i instrukcje dowódcy 5. Brygady WOP, k. 148–165.

⁴⁰ G. Zaremba, *Przyczyny reorganizacji...*, s. 102–104.

⁴¹ AIPN, 1572/3432, Rozkaz organizacyjny dowódcy Wojsk Wewnętrznych nr 024/WW, 10 IV 1952 r., k. 95–98; Z. Jackiewicz, *Wojska Ochrony...*, s. 17.

⁴² *Ibidem*, s. 17–18.

⁴³ AIPN, 2308/3, Projekt instrukcji Kontroli Ruchu Granicznego, k. 1–18.

⁴⁴ AIPN, 1572/60, Rozkaz ministra bezpieczeństwa publicznego nr 039/52 o usprawnieniu kontrwywiadowczego zabezpieczenia granicy państwowej RP, 28 VII 1952 r., k. 47–50.

WOP, działające pod kontrolą Oddziału VII Zwiadowczego Dowództwa WOP, który uzgadniał sposób postępowania z Departamentem I MBP. Każda likwidacja kanału przerzutowego mogła być przeprowadzona po zaakceptowaniu przez Oddział VII i po uzgodnieniu z dyrektorem Departamentu I MBP. W zakresie wzajemnej wymiany informacji wydziały VII brygad WOP przesyłały właściwym terenowo WUBP codzienne meldunki o wydarzeniach na granicy, a Oddział VII Dowództwa WOP przysyłał codzienne meldunki do Departamentu I MBP na temat sytuacji na całej granicy państwowej. Wydziały I WUBP przysyłały do wydziałów VII brygad WOP informacje dotyczące zabezpieczenia granicy. Ponadto Departament I MBP i wydziały I WUBP miały niezwłocznie informować Oddział VII Dowództwa WOP i właściwe wydziały VII brygad WOP o przerzucie ludzi i nielegalnych materiałów przez granicę⁴⁵.

Po ucieczce na Zachód w 1953 r. wysokiego funkcjonariusza resortu bezpieczeństwa Józefa Światły, w następstwie zmian w MBP w Dowództwie WOP przeprowadzono kolejną reorganizację. Oddział Kontroli Ruchu Granicznego stał się Wydziałem Kontroli Ruchu Granicznego i został włączony w skład Oddziału Operacyjnego Sztabu WOP. Sekcje Kontroli Ruchu Granicznego w brygadach WOP podporządkowano wydziałom operacyjnym sztabów brygad. W tym samym okresie Oddział VII Zwiadowczy Dowództwa WOP przemianowano na Zarząd VII Zwiadowczy. Jego dotychczasowe kompetencje zostały zachowane⁴⁶.

Według zarządzenia ministra bezpieczeństwa publicznego nr 14/54 z 23 marca 1954 r. w sprawie dodatku zwiadowczego dla żołnierzy zawodowych i nadterminowych WOP wykaz stanowisk etatowych służby zwiadowczej WOP obejmował:

- 1) dowództwo WOP:
 - dowódca WOP,
 - zastępca dowódcy ds. zwiadu,
 - Zarząd VII Zwiadowczy – w pełnym składzie z wyłączeniem stanowisk etatowych występujących w kancelarii, Sekcji Ewidencji i Sekcji Wyszkożenia;
- 2) brygada WOP:
 - dowódca brygady,
 - zastępca dowódcy brygady ds. specjalnych,
 - kierownicy sekcji 1 i 2 wydziału VII,
 - pomocnicy kierowników sekcji 1 i 2 wydziału VII;
- 3) batalion:
 - zastępca dowódcy batalionu ds. specjalnych,
 - pomocnik kierownika sekcji VII;
- 4) strażnice i graniczne punkty kontrolne:
 - zastępca dowódcy strażnicy ds. specjalnych,
 - zastępca dowódcy granicznego punktu kontrolnego ds. specjalnych,

⁴⁵ AIPN, 1572/610, Instrukcja nr 09/52 dotycząca wykonania rozkazu ministra bezpieczeństwa publicznego nr 039/52 z 28 VII 1952 r. o usprawnieniu kontrwywiadowczego zabezpieczenia granicy państwowej RP, 28 VII 1952 r., k. 46–52.

⁴⁶ Taka organizacja Kontroli Ruchu Granicznego WOP funkcjonowała do 1959 r., kiedy to odtworzono pierwotną strukturę i przywrócono samodzielny Oddział KRG w Dowództwie WOP i wydziały KRG w brygadach. W 1961 r. włączono je w skład Zarządu II WOP oraz wydziałów II brygad (Z. Jackiewicz, *Wojska Ochrony...*, s. 17–19).

– dowódcy batalionów, strażnic i granicznych punktów kontrolnych oraz kontrolerzy punktów, którym powierzono nadzór nad sprawami zwiadowczymi rozkazem specjalnym dowództwa WOP⁴⁷.

Wzorując się na rozwiązaniach wewnętrznych w ZSRR po śmierci Stalina, 7 grudnia 1954 r. Rada Państwa przyjęła dekret o naczelnych organach administracji państwowej w zakresie spraw wewnętrznych i bezpieczeństwa publicznego. Na jego mocy powołano dwa odrębne resorty – Ministerstwo Spraw Wewnętrznych oraz Komitet ds. Bezpieczeństwa Publicznego przy Radzie Ministrów. Dowództwo WOP wraz z podległymi jednostkami znalazło się w MSW⁴⁸.

23 marca 1956 r. ukazał się dekret Rady Państwa o ochronie granic, który częściowo liberalizował odnośne przepisy. Ponadto ustanawiał nowe obszary pasa drogi granicznej, strefy granicznej i pasa granicznego, a także wymieniał cele i zadania WOP jako formacji służby granicznej⁴⁹. W kwestii ochrony granic i bezpieczeństwa wewnętrznego kraju dekret był pierwszym tak poważnym aktem prawnym uchwalonym przez władze PRL. Do chwili wprowadzenia go w życie obowiązywało z pewnymi zmianami rozporządzenie prezydenta RP o granicach państwa z 23 grudnia 1927 r.⁵⁰, któremu przywrócono obowiązującą moc prawną już 13 czerwca 1946 r.⁵¹

W chwili wejścia w życie dekretu rozpoczęto przygotowania do reorganizacji jednostek WOP. Bezpośrednie zmiany wprowadzono na podstawie zarządzenia dowódcy Wojsk Wewnętrznych nr 013/WW z 16 czerwca 1956 r.⁵² Szczegółowy tryb reorganizacji ujęto natomiast w rozkazie dowódcy WOP nr 045/Sztab z 25 czerwca 1956 r.⁵³ Rozformowano cztery brygady WOP na granicy polsko-radzieckiej, powołując w ich miejsce cztery samodzielne grupy manewrowe WOP (w Kętrzynie, Białymstoku, Tomaszowie Lubelskim i Przemyślu), które podlegały Dowództwu WOP⁵⁴. W sprawach operacyjnych samodzielne grupy manewrowe podlegały czterem samodzielnym oddziałom zwiadowczym (w Kętrzynie, Białymstoku, Chełmie i Przemyślu), które nadzorowały 22 placówki zwiadowcze, odpowiadały za kierowanie działaniami operacyjnymi i organizowanie pracy zwiadu we wschodnim pasie granicznym. W skład każdego samodzielnego oddziału zwiadowczego wchodziło dziewięciu żołnierzy WOP. Istniały w nim etaty: szefa oddziału, pięciu oficerów zwiadu, oficera śledczego, kancelarii oraz podlegających mu placówek i granicznych punktów kontroli⁵⁵.

⁴⁷ AIPN, 2223/816, Zarządzenie ministra bezpieczeństwa publicznego nr 14/54 w sprawie dodatku zwiadowczego dla żołnierzy zawodowych i nadterminowych WOP, 23 III 1954 r., k. 22–24.

⁴⁸ DzU 1954, nr 54, poz. 269.

⁴⁹ DzU 1959, nr 9, poz. 51.

⁵⁰ DzU 1937, nr 47, poz. 348, Obwieszczenie ministra spraw wewnętrznych w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia prezydenta RP z 23 XII 1927 r. o granicach państwa, 22 I 1937 r.; G. Zaremba, *Wpływ przemian politycznych w Polsce po 1956 r. na strukturę organizacyjną WOP oraz uchwalenie dekretu o ochronie granic – 23.03.1956 r.*, „Biuletyn Centralnego Ośrodka Szkolenia Służby Granicznej im. Marszałka Polski Józefa Piłsudskiego w Koszalinie” 2008, nr 4, s. 77–83.

⁵¹ M. Stefaniak, *Działalność aparatu represji...*, s. 47.

⁵² H. Dominiczak, *Powstanie i rozwój...*, s. 56.

⁵³ AIPN, 2575/3, Rozkaz dowódcy WOP nr 045/Sztab w sprawie trybu reorganizacji WOP, 25 VI 1956 r., k. 1–2.

⁵⁴ G. Zaremba, *Wpływ przemian politycznych...*, s. 78.

⁵⁵ Z. Jackiewicz, *Wojska Ochrony...*, s. 95.

Zmiany objęły również nazewnictwo jednostek pionu zwiadu. Na mocy zarządzenia ministra spraw wewnętrznych nr 0157/WW/56 z 17 lipca 1956 r. w Dowództwie WOP przekwalifikowano Zarząd VII Zwiadowczy w Zarząd II, a wydziały VII w brygadach w wydziały II⁵⁶.

Zarządzeniem szefa Sztabu WOP nr 018/Org. z 30 czerwca 1956 r. wprowadzono zmiany w podległości organizacyjnej i zakresie działań operacyjnych granicznych punktów kontroli podległych 5., 8., 15. i 16. Brygadzie WOP. Dowódców tych granicznych punktów kontroli oraz ich zastępców ds. ruchu granicznego uczyniono odpowiedzialnymi za kontrolę tego ruchu. Mieli ją realizować z grupą odpowiednio dobranych i przeszkolonych żołnierzy WOP. Jednocześnie zlikwidowano wszelką oddzielną dokumentację granicznych punktów kontroli, dotyczącą np. wyszkolenia i zaopatrzenia. Zarządzenie przewidywało ponadto włączenie odcinków granicy dotychczas zabezpieczanych przez graniczne punkty kontroli do odcinków podlegających strażnikom i opracowanie nowej dokumentacji operacyjnej. Wszelkie sprawy związane z operacyjną działalnością granicznych punktów kontroli w Terespolu i Medyce kierowano bezpośrednio do Oddziału Operacyjnego Dowództwa WOP⁵⁷.

Ostatecznie w związku ze zwiększeniem się przestępczości na granicy wschodniej, w 1957 r. połączono samodzielne grupy manewrowe, samodzielne oddziały zwiadowcze oraz placówki WOP w cztery oddziały rozlokowane na wschodniej granicy kraju – 19. Oddział WOP w Kętrzynie, 22. Oddział WOP w Białymstoku, 23. Oddział w Chełmie Lubelskim, 26. Oddział w Przemysłu⁵⁸.

W wyniku znacznej reorganizacji i redukcji etatów w jednostkach WOP na granicy wschodniej i południowej uzyskano znaczne oszczędności dla budżetu państwowego. Ponadto wprowadzony w 1956 r. w życie dekret o ochronie granic państwa ograniczył masową kontrolę ludności w strefie nadgranicznej, co spowodowało m.in. rozwój ruchu turystycznego, ale także przestępczości granicznej. Zmiany wymusiły stopniowe dostosowanie formacji do nowych warunków panujących na granicy. System ochronny granic przez organa Zwiadu i Kontroli Ruchu Granicznego WOP na 10 grudnia 1960 r. prezentował się następująco:

1) Dowództwo WOP – całością prac związanych z działalnością Zwiadu WOP kierował dowódca WOP za pośrednictwem swojego zastępcy ds. zwiadu,

⁵⁶ AIPN, 0045/4, Zarządzenie ministra spraw wewnętrznych nr 0157/WW/56, 17 VII 1956 r., b.p.; Z. Jackiewicz, *Wojska Ochrony...*, s. 19. J. Wygoda podaje, że w następstwie reorganizacji w 1957 r. w skład Zarządu II Zwiadu wchodziły: Oddział Kontrwywiadu (przekształcony później w Oddział Operacyjno-Rozpoznawczy), Oddział KRG, Oddział Śledczy, Wydział Szkolenia, Wydział Ewidencji, Wydział Techniki Operacyjnej oraz Kancelaria Tajna (J. Wygoda, *Zwiad Wojsk Ochrony Pogranicza jako organ bezpieczeństwa państwa w rozumieniu ustawy lustracyjnej*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2011, nr 1 (8–9), s. 106).

⁵⁷ AIPN, 2575/4, Zarządzenie szefa Sztabu WOP nr 018/Org. w sprawie trybu reorganizacji WOP, 30 VI 1956 r., k. 1–6.

⁵⁸ G. Goryński, *Rola, miejsce i zadania Wojsk Ochrony Pogranicza w strukturze Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego (1949–1954) i Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (1955–1965)*, cz. 2, „Problemy Ochrony Granic” 2000, nr 12, s. 54–56. Placówki Zwiadu rozmieszczono w następujących miejscowościach: Białowieża, Czeremcha, Dołhobyczów, Dorohusk, Gołdap, Gronowo, Hermanowice, Hołny, Hrebenne, Jaryłówka, Karczowa, Krościenko, Kuźnica, Medyka, Ołownik, Rutka, Sołotwina, Strzyżów, Szczurkowo, Szewczenkowo, Terespol, Włodawa, Wolerna.

który pełnił jednocześnie funkcję szefa Zarządu II Dowództwa WOP. Zarząd II tworzyły następujące komórki organizacyjne:

- zastępca szefa Zarządu II,
- Oddział Operacyjny,
- Oddział Śledczy,
- Wydział Szkolenia,
- Wydział Ogólny.

2) Brygada (oddział) WOP – pracami obejmującymi zagadnienia zwiadu w brygadzie (oddziale) WOP kierował dowódca brygady (oddziału) przez swojego zastępcę ds. zwiadu, będącego jednocześnie szefem wydziału II brygady. Wydział II składał się z komórki operacyjnej, komórki śledczej oraz kancelarii tajnej, liczył średnio dziesięciu oficerów zwiadu, w tym pięciu oficerów operacyjnych, czterech oficerów śledczych i kierownika kancelarii tajnej, który pełnił jednocześnie funkcję oficera ewidencji. Do zadań wydziału II należała przede wszystkim organizacja służby granicznej na odcinkach brygady, kierowanie działalnością jednostek zwiadu batalionów (oddziałów), organizowanie pracy operacyjnej na poszczególnych odcinkach. Wydział II prowadził też ewidencję tajnych współpracowników, spraw operacyjnych i dochodzeniowych, prowadził szkolenia ze zwiadu dla żołnierzy innych służb (np. Wojskowej Służby Wewnętrznej).

3) Batalion WOP – działalnością organów zwiadu w batalionie WOP kierował dowódca batalionu za pośrednictwem swego zastępcy ds. zwiadu, piastującego jednocześnie stanowisko kierownika sekcji II batalionu. Do zadań sekcji II należało m.in. opracowywanie wytycznych dla organizacji służby granicznej podległych granicznym punktom kontroli na podstawie informacji zwiadu, operacyjne zabezpieczenie szczególnie zagrożonych odcinków pasa granicznego, koordynowanie działań związanych z zapewnieniem bezpieczeństwa wewnętrznego kraju, prowadzenie współpracy z jednostkami komend powiatowych Milicji Obywatelskiej na poszczególnych odcinkach granicy. Sekcja II liczyła przeciętnie pięciu oficerów operacyjnych. Ponadto w sześciu batalionach WOP na granicy południowej i zachodniej pełniło służbę sześciu oficerów śledczych, co podyktowane było dużym nasileniem przestępczości granicznej. W sumie w WOP istniały 24 sekcje II i sześć placówek zwiadowczych pracujących na prawach sekcji II batalionu. Łącznie liczebność sekcji II w skali kraju oszacowano na 124 oficerów zwiadu, w tym 118 oficerów operacyjnych i sześciu oficerów śledczych⁵⁹.

4) Placówka kadrowa WOP – podstawowy element zabezpieczenia wschodniej i części południowej granicy PRL, oparty wyłącznie na działaniach operacyjnych. Placówki kadrowe tworzyli oficerowie zwiadu, którzy ochraniali określone odcinki granicy dzięki informacjom uzyskanym od tajnych współpracowników oraz sieci kontaktów poufnych. Całość prac koordynował i nadzorował dowódca placówki. Służbowo podlegał on bezpośrednio dowódcy oddziału (brygady) i szefowi wydziału II brygady, a zakres jego obowiązków w większości pokrywał

⁵⁹ AIPN, 01299/970, Notatka służbowa dotycząca organizacji i systemu zabezpieczenia granicy przez organa Zwiadu i Kontroli Ruchu Granicznego WOP, 10 XII 1960 r., k. 6. Na granicy morskiej funkcjonowało sześć sekcji II i cztery placówki zwiadowcze, na granicy zachodniej dziewięć sekcji II i dwie placówki, na granicy południowej – dziewięć sekcji II.

się z pracami prowadzonymi przez bataliony WOP. Placówka WOP batalionu liczyła przeciętnie czterech oficerów operacyjnych⁶⁰.

5) Graniczne placówki kontroli rybołówstwa morskiego – pod względem działań zwiadowczych dowódca placówki podlegał bezpośrednio dowódcy brygady i szefowi wydziału II brygady. Placówka była elementarną jednostką prowadzącą działania operacyjne w portach, przystaniach rybackich, na morskich wodach wewnętrznych i terytorialnych, prowadziła także zabezpieczenie fizyczne i operacyjne jednostek pływających, w formach ogólnie stosowanych przez pion Zwiadu WOP. W skład placówki wchodziło przeciętnie pięciu oficerów operacyjnych (kontrolerów). W sumie na granicy morskiej funkcjonowało jedenaście granicznych placówek kontroli rybołówstwa morskiego, zatrudniających łącznie 59 oficerów operacyjnych⁶¹.

6) Graniczne punkty kontrolne (kolejowe) i strażnice WOP – na ważniejszych przejściach granicznych: Warszawa-Okęcie, Kunowice, Zebrzydowice i Terespol, obsługujących wzmóżony ruch osobowy i towarowy, powołano stanowiska zastępcy dowódcy granicznego punktu kontrolnego ds. zwiadu. Wymienione przejścia zostały podporządkowane bezpośrednio szefowi Oddziału Kontroli Ruchu Granicznego Dowództwa WOP – na mocy zarządzenia szefa Sztabu WOP nr 0179/Sztab z 22 grudnia 1959 r. Analogicznie w strażnicach WOP na szczególnie narażonych odcinkach granicy utworzono etat pomocnika dowódcy ds. zwiadu. Podlegał on bezpośrednio dowódcy pododdziału i był w zakresie wykonywanych zadań zwiadowczych przełożonym żołnierzem pełniącym służbę w strażnicy⁶².

Stan etatowy aparatu Zwiadu WOP pod koniec 1960 r. liczył 537 oficerów, w tym 471 oficerów operacyjnych, 50 oficerów śledczych i dwunastu oficerów ewidencyjnych⁶³. W tym samym okresie przeprowadzono zasadnicze zmiany dotyczące podporządkowania organizacyjnego najważniejszego polskiego portu lotniczego Warszawa-Okęcie. Rozkazem dowódcy WOP nr Pf 188 z 3 grudnia 1960 r. nadzór nad pracą Granicznego Punktu Kontrolnego Warszawa-Lotnisko przekazano szefowi Zarządu II Dowództwa WOP. W Oddziale Kontroli Ruchu Granicznego Dowództwa WOP pozostały sprawy związane m.in. ze sprawozdawczością i statystyką ruchu granicznego⁶⁴.

Na podstawie zarządzenia ministra spraw wewnętrznych nr 07/61 z 12 stycznia 1961 r. zmieniono podporządkowanie organizacyjne i zakres działań operacyjnych organów Zwiadu WOP. Zarząd II Dowództwa WOP w zakresie działań operacyjnych podporządkowano Departamentowi II MSW, a wydziały II brygad (oddziałów) WOP – wydziałom II KW MO w województwach przygranicznych.

⁶⁰ *Ibidem*. Według stanu na 10 XII 1960 r. w WOP działały 52 placówki kadrowe, w tym na granicy wschodniej 27 placówek, na granicy południowej 25.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² AIPN, 2223/956, Zarządzenie szefa Sztabu WOP nr 0179/Sztab w sprawie zmiany w podporządkowaniu granicznych placówek kontrolnych, 22 XII 1959 r., k. 157–158.

⁶³ AIPN, 01299/970, Notatka służbowa, 10 XII 1960 r., k. 1–21. Np. w 1960 r. stanowisko pomocnika dowódcy strażnicy ds. zwiadu istniało w pięciu strażnicach w 3. Brygadzie WOP.

⁶⁴ AIPN, 2396/2, Rozkaz dowódcy WOP płk. E. Dostojewskiego nr Pf 188, 3 XII 1960 r., k. 39.

Od tej chwili wytyczne do działań operacyjnych dla Zarządu II Dowództwa WOP wydawał dyrektor Departamentu II MSW⁶⁵.

Ponadto dowódca WOP zobowiązany został do podporządkowania organów Kontroli Ruchu Granicznego Zarządowi II Dowództwa WOP i przeprowadzenia reorganizacji, aby powiązać Kontrolę Ruchu Granicznego z całokształtem pracy operacyjnej. Mówił o tym rozkaz dowódcy WOP nr Pf 25 z 10 marca 1961 r. w sprawie podporządkowania organów kontroli ruchu granicznego od 1 marca 1961 r.⁶⁶ Na jego podstawie szef Zarządu II przejął bezpośrednie kierownictwo w zakresie kontroli ruchu granicznego w odniesieniu do granicznych punktów kontrolnych WOP Terespol oraz Warszawa-Lotnisko. Szefowie wydziałów II brygad (oddziałów) WOP objęli kierownictwo nad batalionami portowymi, granicznymi punktami kontrolnymi, granicznymi punktami kontrolnymi rybołówstwa oraz strażnikami WOP w Cieszynie i Świnoujściu-Portcie (do czasu ich reorganizacji). Kierownicy sekcji II w batalionach przejęli nadzór nad pracą strażnic kontrolujących ruch kolejowy, rzeczny, mały ruch graniczny, turystyczny, przybrzeżny ruch rybacki i zatokowy ruch żeglarsko-sportowy. Tym samym Zarząd II przekształcony został w organ dowodzenia mający pełne kompetencje do kierowania działaniami operacyjnymi i kontrolą ruchu granicznego na wszystkich przejściach granicznych. Dla podniesienia jakości pracy operacyjnej dyrektor Departamentu II MSW został zobligowany do tego, by w porozumieniu z zastępcą dowódcy WOP ds. zwiadu organizował cykliczne spotkania funkcjonariuszy SB z oficerami Zarządu II Dowództwa WOP i podległych jednostek organizacyjnych⁶⁷.

Zgodnie z zarządzeniem prezesa Rady Ministrów nr 41 z 24 czerwca 1965 r., którego wprowadzenie uzasadniono „potrzebą ujednoczenia struktury organizacyjnej i systemu dowodzenia Sił Zbrojnych PRL”, Dowództwo WOP i podległe mu jednostki terenowe wyłączono z MSW i organizacyjnie podporządkowano Głównemu Inspektorowi Obrony Terytorialnej MON. W MSW pozostawiono dotychczasowe oddziały Kontroli Ruchu Granicznego Zarządu II WOP oraz graniczne punkty kontrolne, które następnie włączono do utworzonego w lipcu 1965 r. Zarządu Kontroli Ruchu Granicznego MSW. Jednostka funkcjonowała w pionie Służby Bezpieczeństwa⁶⁸. Analogicznie w komendach wojewódzkich MO sformowano wydziały Kontroli Ruchu Granicznego, którym podporządkowano graniczne punkty kontrolne.

W ten sposób rozbito jednolity system ochrony granic państwa. Zadania związane z ochroną i prowadzeniem działań w pasie granicznym i przygranicznym pozostały w kompetencjach żołnierzy Zwiadu WOP, podlegających MON.

⁶⁵ AIPN, 01225/390, Zarządzenie nr 07/61 ministra spraw wewnętrznych w sprawie podporządkowania Zarządu II Dowództwa WOP Departamentowi II MSW w zakresie pracy operacyjnej, 12 I 1961 r., k. 28.

⁶⁶ AIPN, 2396/9, Rozkaz dowódcy WOP nr Pf 25 w sprawie podporządkowania organów Kontroli Ruchu Granicznego, 10 III 1961 r., k. 96–111.

⁶⁷ AIPN, 1633/2180, Z. Leks, R. Michniewicz, *Współdziałanie Departamentu II MSW z MO i WOP w zwalczaniu niektórych przestępstw*, Departament Kadry i Szkolenia MSW, Warszawa 1965, k. 1–36.

⁶⁸ *Aparat bezpieczeństwa w Polsce, Kadra kierownicza*, t. 2: 1956–1975, red. P. Piotrowski, Warszawa 2006, s. 19–25; H. Dominiczak, *Zarys historii...*, s. 80.

Funkcjonariuszom MO natomiast przekazano kontrolę ruchu granicznego oraz obiekty z nią związane⁶⁹.

Szefostwo WOP 1965–1970

Przemiany zapoczątkowane wejściem w życie zarządzenia prezesa Rady Ministrów nr 41 wymusiły zmiany w nazewnictwie i strukturze formacji WOP. Zarządzeniem szefa Sztabu Generalnego WP nr 0102/Org. z 13 października 1965 r. w miejsce Dowództwa WOP sformowano Szefostwo WOP⁷⁰. Znalazł się tu Zarząd Zwiadu, odpowiedzialny za działania wywiadowcze związane z ochroną granic i terenów przygranicznych⁷¹.

Na podstawie zarządzenia ministrów spraw wewnętrznych i obrony narodowej z 29 sierpnia 1966 r. w sprawie zasad i form współdziałania jednostek Zwiadu WOP MON z jednostkami SB MSW ustalono zasady koordynacji przedsięwzięć operacyjnych oraz wszechstronnego wykorzystania źródeł informacji tych jednostek do ochrony granic. Jednostki Zwiadu WOP miały organizować działania operacyjne na podległym obszarze zgodnie z podstawowymi dokumentami MSW, dostosowując je do specyfiki wykonywanych zadań. Praktykowano również wymianę spraw operacyjnych i tajnych współpracowników, ale wyłącznie po uzgodnieniach na szczeblu centralnym, przy czym źródła informacji Zwiadu WOP miano wykorzystywać również do ujawniania wszelkich przejawów działalności skierowanej przeciwko bezpieczeństwu państwa, np. „działalności rewizjonistycznej i nacjonalistycznej”. Zwiad WOP mógł korzystać na ogólnie przyjętych zasadach z obserwacji zewnętrznej, techniki operacyjnej, inwigilacji korespondencji, legalizacji dokumentów, kartotek operacyjnych i archiwów MSW. Ustalono także podział kompetencji w prowadzeniu postępowań przygotowawczych w sprawach o przestępstwa graniczne między oficerami śledczymi WOP a wydziałami śledczymi KWMO. Szefostwo WOP i Zarząd Kontroli Ruchu Granicznego MSW miały okresowo wymieniać się analizami stanu przestępczości granicznej⁷².

13 października 1966 r. główny inspektor obrony terytorialnej wydał zarządzenie nr 0160/GIOT w sprawie wprowadzenia do użytku służbowego w organach zwiadu „Instrukcji o środkach i formach pracy organów Zwiadu WOP”. Wprowadzała ona do obiegu wykaz formularzy różnego charakteru dokumentacji operacyjnej, z podziałem na dokumenty pozyskania, dokumenty dotyczące organizacji lokalu kontaktowego i mieszkania kontaktowego, dokumenty dotyczące

⁶⁹ Z. Jackiewicz, *Wojska Ochrony...*, s. 23–24; G. Goryński, *Rola, miejsce i zadania Wojsk Ochrony Pogranicza w strukturze Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego (1949–1954) i Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (1955–1965)*, cz. 1, „Problemy Ochrony Granic” 2000, nr 11, s. 99–102.

⁷⁰ AIPN, 2574/1, Zarządzenie Szefa Sztabu Generalnego nr 0102/Org., 13 X 1965 r., k. 1–5. Według G. Goryńskiego (*Wojska Ochrony...*, cz. 2, s. 77) zmiany w resortach siłowych mogły być podyktowane rozgrywkami politycznymi i personalnymi w PZPR, które miały usankcjonować nowy podział sił w kierownictwie partyjnym oraz w MSW i MON.

⁷¹ Z. Jackiewicz, *Wojska Ochrony...*, s. 25.

⁷² AIPN, 2233/32, Zarządzenie ministrów spraw wewnętrznych i obrony narodowej w sprawie zasad i form współdziałania jednostek Zwiadu WOP MON z jednostkami SB MSW, 29 VIII 1966 r., k. 53–56.

pracy z tajnym współpracownikiem i spraw operacyjnych. Instrukcja określała także zasady korzystania z pomocy ludności, pozyskiwania tajnych współpracowników i pracy z nimi, definiowała nieoficjalnych pracowników organów Zwiadu WOP oraz pracę profilaktyczną polegającą na stosowaniu w określonych warunkach zespołu środków kontrwywiadowczych⁷³.

Wskutek wzrostu ruchu na przejściach granicznych, spowodowanego systematycznym łagodzeniem przepisów ochrony granic, a także zmian organizacyjnych wprowadzonych w 1965 r. wdrażano nowe instrukcje. Zarządzeniem dyrektora generalnego MSW ds. SB nr 005/66 z 14 maja 1966 r. w sprawie granicznych punktów kontrolnych wprowadzono do użytku służbowego instrukcję o zadaniach granicznych punktów kontrolnych MSW. Dotyczyła ona pracy rozpoznawczo-filtracyjnej na przejściach granicznych, prowadzenia spraw ewidencji operacyjnej, pracy ze źródłami informacji, postępowania wobec osób zatrzymanych i przekazanych przez organa państw sąsiednich⁷⁴.

16 stycznia 1967 r. zarządzeniem głównego inspektora obrony terytorialnej nr 016/GIOT zatwierdzono i wprowadzono do użytku służbowego „Program zakresu wiedzy dla oficerów służby Zwiadu WOP”. Uściślono w nim podział stanowisk oficerów służby Zwiadu WOP i zaszeregowanie szkoleniowe, obejmujące następujące grupy:

- 1) Grupa kontrwywiadowczo-śledcza:
 - a) podgrupa I:
 - pomocnik kierownika sekcji zwiadu,
 - zastępca dowódcy placówki WOP,
 - pomocnik dowódcy placówki WOP,
 - b) podgrupa II:
 - starszy pomocnik i pomocnik szefa wydziału zwiadu brygady (oddziału) WOP,
 - kierownik sekcji zwiadu,
 - starszy oficer i oficerowie śledczy wydziałów i batalionów WOP,
 - dowódca placówki WOP,
 - c) podgrupa III:
 - szef wydziału zwiadu brygad (oddziałów) WOP,
 - zastępca szefa wydziału zwiadu brygady (oddziałów) WOP ds. operacyjnych i śledczych,
 - kierownik i wykładowcy cyklu „Z” Ośrodka Szkolenia WOP.
- 2) Grupa administracyjna oficerów ewidencji operacyjnej:
 - oficer ewidencji operacyjnej wydziału zwiadu brygady (oddziału) WOP.

Od oficerów Zwiadu WOP wymagano m.in. znajomości szczegółowych zagadnień ogólnowojskowych, politycznych i kontrwywiadowczych. Wyszkolenie obejmowało wszystkich oficerów Zwiadu WOP, stosownie do stopnia służbowego i stanowiska. Wdrożenie programu miało na celu zaktywizowanie kadry oficerskiej zwiadu WOP do podjęcia prac nad „twórczym rozwojem myśli,

⁷³ AIPN, 01254/860, Zarządzenie głównego inspektora obrony terytorialnej nr 0160/GIOT i instrukcja o środkach i formach pracy organów Zwiadu WOP, 13 X 1966 r., k. 1–32.

⁷⁴ AIPN, 2233/32, Zarządzenie nr 005/66 dyrektora generalnego MSW ds. SB w sprawie zadań granicznych placówek kontrolnych MSW, 14 V 1966 r., k. 28–40.

sztuki i techniki pracy kontrwywiadu oraz usprawnienie życia i służby wojskowej komórek Zwiadu WOP”. Zaznaczyć należy, że jedynie szef WOP oraz jego zastępca ds. zwiadu mieli uprawnienia umożliwiające wprowadzanie zmian organizacyjno-metodycznych programu i dobór właściwej tematyki szkolenia⁷⁵.

Dowództwo WOP 1971–1991

Objęcie w grudniu 1970 r. funkcji I sekretarza KC PZPR przez Edwarda Gierka, tzw. otwarcie na Zachód, a także związana z nim liberalizacja przepisów dotyczących ruchu granicznego leżały u podstaw kolejnych zmian w strukturach i podległości organizacyjnej WOP, których celem było podporządkowanie całości zadań związanych z ochroną granicy jednemu ośrodkowi decyzyjnemu. Miało to usprawnić kontrolę zwiększającego się ruchu granicznego oraz umożliwić koordynację działań operacyjnych. Decyzją prezydium rządu PRL nr 104 z 30 lipca 1971 r. Szefostwo WOP od 1 października 1971 r. wyłączono z MON i podporządkowano pod względem dowodzenia MSW⁷⁶. Szef Sztabu Generalnego Wojska Polskiego wydał zarządzenie nr 054/Org. z 18 września 1971 r., którym zobowiązał głównego inspektora obrony terytorialnej do formalnego przeformowania 1 października 1971 r. Szefostwa WOP na Dowództwo WOP⁷⁷.

Następnie – zgodnie z zarządzeniem organizacyjnym ministra spraw wewnętrznych nr 0100/Org. z 18 grudnia 1971 r. – Dowództwo WOP 1 stycznia 1972 r. przejęło z Zarządu Kontroli Ruchu Granicznego MSW zadania związane z kontrolą ruchu granicznego, ochroną przejść granicznych, utrzymaniem obiektów przejść granicznych, statystyką graniczną oraz 52 graniczne punkty kontrolne, łącznie 1359 stanowisk funkcjonariuszy MO i 69 stanowisk pracowników cywilnych⁷⁸. Graniczne punkty kontrolne, podległe dotychczas komendom wojewódzkim MO, przekazane zostały poszczególnym brygadam i rozlokowanym na wschodniej granicy oddziałom WOP⁷⁹. Od tego dnia ochrona granic znalazła się w kompetencji nowo utworzonego Dowództwa WOP podległego MSW i jednolity system ochrony granic został przywrócony⁸⁰. Jednocześnie zmodyfikowano etaty jednostek WOP. Zgodnie ze zmianami w etacie nr 01/097 w składzie Zarządu

⁷⁵ AIPN, 01521/1556, Zarządzenie głównego inspektora obrony terytorialnej nr 016/GIOT zatwierdzające i wprowadzające do użytku służbowego *Program zakresu wiedzy dla oficerów służby zwiadu (Korpus Osobowy WSW) Wojsk Ochrony Pogranicza*, opracowanie Zarządu Zwiadu Szefostwa WOP, Warszawa 1967, 16 I 1967 r., k. 1–27.

⁷⁶ H. Dominiczak, *Powstanie i rozwój...*, s. 65.

⁷⁷ AIPN, 2574/2, Zarządzenie szefa Sztabu Generalnego nr 054/Org., 18 IX 1971 r., k. 1–6.

⁷⁸ AIPN, 1595/1974, Zarządzenie organizacyjne ministra spraw wewnętrznych nr 0100/Org. w sprawie likwidacji 1 I 1972 r. Zarządu Kontroli Ruchu Granicznego MSW, 18 XII 1971 r., k. 1–14.

⁷⁹ H. Dominiczak, *Powstanie i rozwój...*, k. 66; AIPN, 1595/1971, Notatka służbowa naczelnika Samodzielnego Wydziału Organizacyjnego MSW pplk. S. Tymczeni w sprawie organizacyjnego ustawienia granicznych placówek kontrolnych w strukturze WOP oraz korekt etatów w jednostkach WOP, 23 VI 1972 r., k. 99–101; *ibidem*, 1595/1970, Notatka służbowa dyrektora Zarządu KRG gen. bryg. E. Dostojewskiego w sprawie niektórych problemów wynikających z przewidywanej zmiany podporządkowania WOP, 21 IV 1971 r., k. 402–410.

⁸⁰ Dowództwo WOP pod względem operacyjnym było podporządkowane MSW od 1 X 1971 r., natomiast pod względem gospodarczym od 30 VII 1971 r. (Z. Jackiewicz, *Wojska Ochrony...*, k. 19).

Zwiadu Dowództwa WOP znalazły się następujące komórki: Oddział I Kontroli Ruchu Granicznego, Oddział II Kontrwywiadowego Zabezpieczenia Granicy, Oddział III Śledczy, Oddział IV Szkolenia i Analiz, Wydział Ewidencji i Techniki Operacyjnej⁸¹.

Szczegółowy zakres działania organów WOP, w tym Zarządu Zwiadu, ujęto w zarządzeniu ministra spraw wewnętrznych nr 0112/72 z 11 października 1972 r. Do podstawowych zadań Zarządu Zwiadu zaliczono zapewnienie właściwej organizacji kontroli ruchu granicznego oraz udział organów Zwiadu WOP w kontrwywiadowej ochronie kraju w ścisłej współpracy z pionami SB i MO⁸². W obrębie tych działań należało pozyskiwać wiadomości o osobach i ośrodkach zagrażających nienaruszalności i bezpieczeństwu granic, a za pomocą środków pracy operacyjnej zapobiegać niepożądanym działaniom politycznym i przestępczym na pograniczu⁸³. Odrębne przepisy szefa Zarządu Zwiadu Dowództwa WOP dotyczyły rybołówstwa morskiego⁸⁴.

W związku z obowiązującym od 1975 r. nowym podziałem terytorialnym kraju, na podstawie zarządzenia ministra spraw wewnętrznych nr 05/Org. z 28 stycznia 1976 r.⁸⁵ oraz zarządzenia dowódcy WOP nr 009 z 17 lutego 1976 r. zreformowano bataliony graniczne. Pozostawiono jedynie bataliony w Świnoujściu i Szklarskiej Porębie⁸⁶. W zamian utworzono placówki zwiadu i kompanie odwodowe do wzmocnienia strażnic i szkolenia ich załóg. Ponadto przywrócono status brygad oddziałom WOP na wschodniej granicy kraju, a funkcjonujące na ich terenie placówki graniczne przemianowano na strażnice i podporządkowano dowództwu brygad⁸⁷.

Jednocześnie powołano grupy operacyjne wydziałów II zwiadu brygad WOP i utworzono dwuszczeblowy system zarządzania, kierowania i dowodzenia podległymi strukturami. Grupy operacyjne WOP powstały z dotychczasowych sekcji II zwiadu przy batalionach granicznych oraz referatów zwiadu, będących filiami sekcji. Skład etatowy grup operacyjnych opracowany został przez dowództwo WOP w porozumieniu z Biurem Organizacyjnym i Prawnym MSW. Grupy operacyjne

⁸¹ AIPN, 1595/1971, Wykaz zmian do etatów jednostek WOP, k. 141–154.

⁸² AIPN, 0045/56, Zarządzenie ministra spraw wewnętrznych nr 0112/72 z załącznikami, 11 X 1972 r., k. 384–395.

⁸³ *Ibidem*, Zarządzenie ministra spraw wewnętrznych nr 0112/72, 11 X 1972 r., k. 387–395. Zobowiązało ono Zarząd Zwiadu WOP do współpracy z wymienionymi organami MSW: Departamentami I, II, III i IV, Biurem Paszportów i Dowodów Osobistych, Biurem Śledczym, Biurem Dochodzeniowo-Śledczym Komendy Głównej MO, Biurem do Walki z Przestępstwami Gospodarczymi KG MO, Biurem Kryminalnym KG MO, Biurem Prewencji i Ruchu Drogowego KG MO, Inspektorem Operacyjnym KG MO, Centralnym Ośrodkiem Informatyki, a także z organami operacyjnymi jednostek ochrony granic ZSRS, NRD, CSRS, Szefostwem WSW MON i jego oddziałami terenowymi.

⁸⁴ AIPN, 1585/14758, Zarządzenie szefa Zwiadu WOP nr 032/ZW w sprawie operacyjnej ochrony rybołówstwa morskiego wraz z wytycznymi, 3 III 1973 r., k. 8–18.

⁸⁵ AIPN, 1595/101, Zarządzenie organizacyjne ministra spraw wewnętrznych nr 05/Org., 29 I 1976 r., k. 183–196.

⁸⁶ AIPN, 2575/2, Zarządzenie dowódcy WOP nr 009/Org. w sprawie zmian organizacyjnych w WOP, 17 II 1976 r., k. 1–10; *ibidem*, 1510/4258, S. Żurawłow, *Organizacja i metodyka działania grupy operacyjnej wydziału zwiadu brygady WOP*, praca magisterska, Akademia Spraw Wewnętrznych, s. 33–40.

⁸⁷ H. Dominiczak, *Zarys historii...*, s. 86; Z. Jackiewicz, *Wojska Ochrony...*, s. 28–29.

podlegały bezpośrednio szefowi wydziału II brygady, który pełnił jednocześnie funkcję zastępcy dowódcy brygady ds. zwiadu. Etat grup operacyjnych przewidywał stanowiska:

- kierownika grupy operacyjnej,
- pomocnika ds. specjalnych,
- oficera śledczego,
- technika kryminalistyki,
- profosa aresztu,
- kierownicę więźniarki,
- drużynę ochrony aresztu,
- referenta administracyjnego (pracownik cywilny).

Do zadań grup operacyjnych należało: zapobieganie i przeciwdziałanie przestępczości skierowanej przeciwko nienaruszalności granic i bezpieczeństwu państwa oraz jej zwalczanie, operacyjne zabezpieczenie granicy i przydzielonych obiektów, prowadzenie działań operacyjnych w celu wyjaśnienia przypadków nielegalnych przekroczeń granicy i na rzecz kontrwywiadowczej ochrony kraju, zapewnienie porządku publicznego. Koordynowanie pracy grup operacyjnych i strażnic, organizowanie wymiany informacji i współdziałanie z innymi jednostkami operacyjnymi działającymi na ochranianym przez grupy operacyjne terenie należało bezpośrednio do szefa wydziału II właściwej brygady. Strefy działań grup operacyjnych ustalane były przez wydziały II brygad, które też dokładnie wytyczały granice i zakres podejmowanych działań operacyjnych. Kierownik grupy operacyjnej natomiast dokonywał podziału wyznaczonego terenu, utrzymywał stały kontakt z dowódcami strażnic oraz przydzielał rejony działania podległym oficerom⁸⁸.

W 1978 r. Zarząd Zwiadu WOP obejmował m.in. Oddział Kontroli Ruchu Granicznego, Oddział Kontrwywiadowczy, Oddział Śledczy, Wydział Szkolenia, Wydział Ewidencji i Techniki Operacyjnej, Grupę Rozpracowań. Analogicznie do zmian w strukturze Zarządu Zwiadu WOP, w wydziałach II brygad powołano sekcje wykonujące wymienione zadania⁸⁹. Szczegółowy zakres działań i metod pracy operacyjnej Zarządu Zwiadu został opisany w zarządzeniu dowódcy WOP nr 058/ZW z 10 października 1978 r. w sprawie wprowadzenia do użytku służbowego wytycznych szefa Zarządu Zwiadu Dowództwa WOP dotyczących zakresu działania operacyjnego wydziałów II zwiadu brygad, granicznych punktów kontrolnych i strażnic lądowych. Zarządzenie podporządkowywało Graniczny Punkt Kontrolny Warszawa-Okęcie i Graniczny Punkt Kontrolny Poznań-Ławica bezpośrednio Zarządowi Zwiadu⁹⁰. Ponadto ustalało zakres działań operacyjnych

⁸⁸ AIPN, 1510/4258, S. Żurawłow, *Organizacja i metodyka...*, s. 33–40.

⁸⁹ AIPN, 1510/495, M. Larecki, *Osobowe źródła informacji wykorzystywane w działaniach operacyjnych Zwiadu WOP*, praca magisterska, Akademia Spraw Wewnętrznych, s. 21.

⁹⁰ AIPN, 1585/14752, Zarządzenie dowódcy WOP nr 058/ZW w sprawie wprowadzenia do użytku służbowego wytycznych szefa Zarządu Zwiadu WOP dotyczących zakresu działania operacyjnego wydziałów II brygad, granicznych punktów kontrolnych i strażnic lądowych, podpisane przez dowódcę WOP gen. bryg. Czesława Stopińskiego, 10 X 1978 r., k. 1–20. W wydziałach, w których nie funkcjonowały wydzielone etaty sekcji rozpracowań, powoływano odpowiednim zarządzeniem szefa wydziału stałe lub tymczasowe grupy rozpracowań.

obowiązujący na poszczególnych szczeblach dowodzenia w jednostkach Zwiadu WOP. Obejmowały one kolejno:

1. Wydziały II brygad (sekcje II batalionów) – kierowały działalnością organów zwiadu, kontrolą ruchu granicznego oraz działaniami operacyjnymi pododdziałów granicznych w zakresie wywiadowczej i kontrwywiadowczej ochrony granicy. Wykonywały te zadania grupy wydzielone ze składu osobowego wydziału II brygady: terenowa grupa operacyjna, grupa obiektowa, grupa kontroli ruchu granicznego i sekcja rozpracowań. Ponadto niezależnie od wymienionych jednostek w wydziale II działała grupa dochodzeniowo-śledcza i grupa analityczno-szkoleniowa. Koordynacja pracy terenowej grupy operacyjnej i strażnic i przydział konkretnych zadań należały do szefa wydziału II, podobnie jak organizacja współdziałania podległych mu jednostek WOP z poszczególnymi pionami operacyjnymi właściwej KW MO oraz koordynowanie działań sekcji rozpracowań, która na jego polecenie prowadziła selekcję i weryfikację szczególnie istotnych spraw operacyjnych. Sekcje II batalionów WOP koncentrowały się na przydzielonych odcinkach granicy, w zależności od typu strażnic znajdujących się na ich zapleczu. Zasady te obowiązywały zarówno sekcje II, jak i podległe im terenowe grupy operacyjne. Kierownik sekcji II batalionu określał ramy współpracy pomiędzy sekcją i grupą operacyjną⁹¹.

2. Terenowe grupy operacyjne – wykonywały zadania związane z ochroną określonego odcinka granicy i jego operacyjnym zabezpieczeniem. Utrzymywały kontakt z dowódcami strażnic, wspierając ich w ochronie pasa granicznego, prowadziły selekcję pozyskanych danych pod względem wartości informacyjnej. Strefę działania terenowych grup operacyjnych wydziału II (sekcji II) określał szef wydziału II (kierownik sekcji II) w porozumieniu z dowódcą brygady (batalionu). Do kompetencji kierownika terenowej grupy operacyjnej należał podział przydzielonego pasa granicznego i wyznaczenie odcinków poszczególnym oficerom. Każda z terenowych grup operacyjnych realizowała zadania zgodnie z kwartalnym planem działania zatwierdzanym przez szefa wydziału II (kierownika sekcji II), który także nadzorował i kontrolował jego właściwe wykonanie. Terenowa grupa operacyjna wydziału II zwiadu brygady sprawowała kontrolę nad działalnością operacyjną strażnic podległych brygadam i batalionom⁹².

3. Grupa obiektowa i grupa kontroli ruchu granicznego – nadzorowały i kontrolowały działania operacyjne strażnic podległych brygadzie, batalionom i granicznym punktom kontrolnym. Ponadto oficerowie obu grup prowadzili własną pracę operacyjną na najbardziej zagrożonych kierunkach i rejonach będących w zainteresowaniu poszczególnych brygad oraz szczegółowo określonych w planie sporządzonym przez szefa wydziału II zwiadu brygady⁹³.

⁹¹ *Ibidem*, k. 5.

⁹² *Ibidem*, k. 3. Zarządzenie ujmowało obszar pasa granicznego objętego działalnością grupy operacyjnej, który rozciągał się na szerokość 30 km dla grup działających na zapleczu lądowych strażnic kadrowych i do 20 km dla grupy pracujących na zapleczu lądowych strażnic rozwiniętych lub strażnic nadmorskich (*ibidem*, 03268/72, *Organizacja operacyjnego zabezpieczenia granicy na odcinku Grupy Operacyjnej (Sekcji Zwiadu Batalionu granicznego) i Wydziału Zwiadu Brygady*, opracowanie metodyczne Centrum Szkolenia WOP, k. 1–13).

⁹³ AIPN, 1585/14752, Zarządzenie dowódcy WOP nr 058/ZW w sprawie wprowadzenia do użytku służbowego wytycznych szefa Zarządu Zwiadu WOP dotyczących zakresu działania operacyjnego

Wspomniane powyżej zarządzenie szczegółowo określało także zasady operacyjnego i kontrwywiadowczego zabezpieczenia przejść granicznych przez powołane w tym celu grupy: operacyjną, operacyjno-kontrolerską, ewidencji oraz techniki operacyjnej granicznego punktu kontrolnego. Organizatorem tych działań był zastępca dowódcy brygady ds. zwiadu, będący jednocześnie bezpośrednim przełożonym dowódcy granicznego punktu kontrolnego w omawianym zakresie. Natomiast bezpośrednimi koordynatorami grup byli dowódca granicznego punktu kontrolnego i jego zastępca ds. zwiadu. Jeśli graniczne punkty kontrolne nie miały etatowych zastępców ani wyspecjalizowanych grup, wszelkie zadania związane z operacyjnym zabezpieczeniem przejść oraz kontrolę ruchu granicznego wykonywała załoga granicznego punktu kontrolnego pod kierownictwem dowódcy punktu. Do podstawowych zadań punktów należało również wykrywanie przestępstw przeciwko bezpieczeństwu państwa i zapobieganie im, a także gromadzenie informacji przydatnych dla innych pionów wykonujących działania operacyjno-rozpoznawcze. Zgodnie z tym zarządzeniem graniczne punkty kontrolne miały m.in. pozyskiwać, opracowywać i przekazywać materiały dotyczące osób pozostających w zainteresowaniu organów bezpieczeństwa, zdobyte przez sieć informacyjną. Szczególne możliwości pozyskiwania tego typu danych miała grupa operacyjno-kontrolerska, której żołnierze utrzymywali kontakt z cudzoziemcami. System kontroli i organizacji służby dostosowywano do rodzaju i nasilenia ruchu granicznego oraz specyfiki danego przejścia granicznego⁹⁴.

4. Strażnice lądowe – najmniejsze w sensie etatowym jednostki zwiadu prowadzące działania operacyjne, nadzorowane i zatwierdzone przez szefa wydziału II brygady (kierownika sekcji II batalionu). W zakresie metod, form i środków wykorzystywanych w trakcie realizacji czynności służbowych posługiwały się wytycznymi zawartymi w instrukcji ministra spraw wewnętrznych nr 006/70 z 1 lutego 1970 r. w sprawie pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa resortu spraw wewnętrznych. W myśl zarządzenia nr 058/ZW z 10 października 1978 r. wprowadzono dwie kategorie strażnic lądowych: lądową strażnicę kadrową i lądową strażnicę rozwiniętą. Strażnice lądowe realizowały zadania operacyjne pod bezpośrednim kierownictwem dowódcy strażnicy, natomiast lądowe strażnice rozwinięte działały pod nadzorem wydziałów II brygad (sekcji II batalionów)⁹⁵.

a) Lądowe strażnice kadrowe zabezpieczały operacyjnie powierzony odcinek pasa granicznego, przeciwdziałały jego nielegalnemu naruszeniu, tropiły sprawców przestępstw granicznych oraz pilnowały szeroko pojętego porządku publicznego. Kadra oficerska strażnic kierowała siecią agenturalną w pasie granicznym. Zgodnie z wymienioną instrukcją operacyjną kontrolę nad agenturą sprawowali dowódcy strażnic, ich zastępcy i pomocnicy zastępców. Na udział w działaniach operacyjnych zezwalano też podoficerom rozpoznawczym strażnicy po ukończonym przeszkoleniu. Do podstawowych zadań dowódcy strażnicy należało ponadto pełne wykorzystanie podległego stanu osobowego strażnicy (oficerów i chorążych)

wydziałów II brygad, granicznych punktów kontrolnych i strażnic lądowych, podpisane przez dowódcę WOP gen. bryg. Czesława Stopińskiego, 10 X 1978 r., k. 11–12.

⁹⁴ *Ibidem*.

⁹⁵ *Ibidem*, k. 13.

oraz przydział konkretnych rejonów działania operacyjnego. W przypadku modyfikacji planu pracy zwiadowczej lub rejonizacji podległego terenu wszelkie zmiany wymagały akceptacji szefa wydziału II brygady (kierownika sekcji II batalionu) i zatwierdzenia przez dowódcę brygady (batalionu)⁹⁶.

b) Lądowe strażnice rozwinięte zajmowały się kontrwywiadowczą ochroną pogranicza. Żołnierze pełniący w nich służbę przechodzili właściwe przeszkolenie, a potem kierowani byli stopniowo do działań operacyjnych. Obowiązek wprowadzania nowo powołanych dowódców strażnic i podoficerów rozpoznawczych w zakres działań operacyjnych spoczywał na dowódcy wydziału II brygady (sekcji II batalionu)⁹⁷.

Operacyjne rozpoznanie strefy działania strażnic na rzecz kontrwywiadowczej ochrony państwa obejmowało m.in.:

- wstępne rozpoznanie obywateli krajów kapitalistycznych i posiadaczy paszportów konsularnych w celu wyselekcjonowania osób podlegających kontroli pionu II SB,
- operacyjną ochronę obiektów szczególnie ważnych dla obronności i gospodarki przez przeciwdziałanie penetracji wywiadowczej ze strony pracowników przedstawicielstw dyplomatycznych, myśliwych dewizowych i specjalistów przebywających w PRL,
- ustalanie kontaktów obywateli PRL z cudzoziemcami.

Rozpoznanie operacyjne prowadzili oficerowie, chorążowie i podoficerowie rozpoznawczy strażnicy przy pomocy pozyskanych kontaktów służbowych i operacyjnych oraz tajnych współpracowników⁹⁸.

Na podstawie szczegółowej analizy pracy operacyjnej w organach Zwiadu WOP, kierując się wytycznymi do pracy operacyjnej SB, Dowództwo WOP podjęło decyzję o utworzeniu nieetatowej Grupy Analiz, Planowania i Sprawozdawczości, którą powołano zarządzeniem szefa Zarządu Zwiadu nr 063/ZW z 29 maja 1980 r.⁹⁹ Grupa była niezwykle istotnym elementem uzupełniającym dotychczasową strukturę i wspomagającym pracę Zarządu Zwiadu Dowództwa WOP. Ponieważ brakowało etatowej komórki analitycznej, grupa została wydzielona z Zarządu Zwiadu, znalazły się w niej cztery stanowiska: kierownik grupy, starszy pomocnik, pomocnik, statystyk. W przypadkach szczególnych mogli zostać do niej doraźnie przydzieleni inni oficerowie Zarządu Zwiadu. Zadania nowej komórki różniły się od tych, którymi zajmowały się inne pionki kontrwywiadowcze, obejmujące swym zasięgiem pogranicze i granice kraju. Szczegółowy zakres jej obowiązków ujęty został w ramowym planie załączonym do zarządzenia i obejmował następujące elementy: analiza przydatności i aktualności systemu analityczno-sprawozdawczego w organach Zwiadu WOP, systematyzacja i obróbka materiałów pozyskanych we współpracy z innymi komórkami Zwiadu WOP, zapewnienie stałego dopływu informacji i materiałów niezbędnych do prac analityczno-badawczych i sprawozdawczych, współdziałanie ze Sztabem Dowództwa WOP w planowaniu pracy i koordynowaniu zamierzeń operacyjnych oddziałów

⁹⁶ *Ibidem*, k. 13–17.

⁹⁷ *Ibidem*, k. 19.

⁹⁸ *Ibidem*, 17–19.

⁹⁹ *Ibidem*, Zarządzenie szefa Zarządu Zwiadu WOP nr 063/ZW, 29 V 1980 r., k. 146–150.

i wydziałów Zarządu Zwiadu, opracowywanie dla kierownictwa Zarządu Zwiadu zbiorczych i okresowych zestawień statystycznych o stanie agentury i prowadzonych sprawach operacyjnych. Wskutek działalności nieetatowej grupy powstało wiele wnikliwych opracowań oraz precyzyjnych zbiorów dokumentacyjnych opartych na danych pozyskanych bezpośrednio od szefów terenowych jednostek Zwiadu WOP, zobligowanych powyższym zarządzeniem do przekazywania kierownikowi grupy analiz, planowania i sprawozdawczości kopii wszystkich wytworzonych dokumentów analityczno sprawozdawczych i badawczych¹⁰⁰.

Objęcie przez gen. dyw. Czesława Kiszczaka stanowiska ministra spraw wewnętrznych w lipcu 1981 r. oraz późniejsze skutki wprowadzenia stanu wojennego 13 grudnia 1981 r. przyniosły liczne zmiany w organizacji resortu spraw wewnętrznych. Przede wszystkim zacieśniono współpracę WOP z organami MO i SB mającą na celu ścisłą kontrolę całej strefy nadgranicznej. Zarządzenie ministra spraw wewnętrznych nr 026/82 z 19 marca 1982 r. rozszerzało zakres operacyjnej ochrony pogranicza prowadzonej przez Zarząd Zwiadu Dowództwa WOP. Wytyczne i ramy poszerzonych kompetencji organów Zwiadu WOP ujęto w załączonym do zarządzenia „Zakresie zadań Zwiadu WOP w operacyjnej ochronie pogranicza”. Podstawowe zmiany obejmowały przejęcie przez zwiad „niektórych zagadnień Służby Bezpieczeństwa na pograniczu”, w szczególności ochronę granicznych urzędów celnych i ich agend, granicznych stacji kolejowych, instytucji położonych w obrębie portów morskich, zapobieganie, rozpoznawanie i wykrywanie wszelkiej wrożej, przestępczej działalności oraz organizacji nielegalnych i antypaństwowych¹⁰¹.

Szczegółowy zakres działania operacyjnego organów zwiadu brygad WOP, granicznych punktów kontrolnych i lądowych strażnic kadrowych oraz uprawnień przełożonych operacyjnych został wprowadzony zarządzeniem dowódcy WOP nr 071/84 z 15 grudnia 1984 r.¹⁰² Wdrożono jednocześnie dyrektywy dotyczące podziału strefy działania operacyjnego poszczególnych jednostek Zwiadu WOP. Według nich obszar podlegający operacyjnie wydziałowi II zwiadu brygady obejmował odcinek pasa granicznego o głębokości do 30 km od linii granicznej i szerokości określonej liniami rozgraniczeń z sąsiednimi brygadami WOP. Sekcje zwiadu prowadziły swoje działania w pasie granicznym o szerokości do 30 km, przyległym do linii granicy kraju. Natomiast zasięg działalności grup operacyjnych wydziału (sekcji) zwiadu był zależny od terenu, na jakim działała dana grupa. Jeśli swe zadania wykonywała na zapleczu lądowych strażnic rozwiniętych i strażnic nadmorskich, obszar działania ograniczał się do pasa

¹⁰⁰ Zagadnienia dotyczące obiegu informacji o charakterze operacyjnym ujęto w opracowaniu resortowym Zarządu Zwiadu Dowództwa WOP *Analiza, przetwarzanie i obieg informacji w organach Zwiadu WOP*, Warszawa 1973 (AIPN, 01334/589, s. 1–39).

¹⁰¹ AIPN, 1595/1152, Zarządzenie ministra spraw wewnętrznych nr 026/82 w sprawie przejęcia przez Zwiad WOP operacyjnej ochrony pogranicza, 19 III 1982 r., k. 6–7.

¹⁰² AIPN, 03268/11, Zarządzenie nr 071/84 dowódcy WOP gen. bryg. Feliksa Stramika w sprawie zakresu działania operacyjnego organów zwiadu brygad WOP, granicznych punktów kontrolnych i lądowych strażnic kadrowych oraz uprawnień przełożonych operacyjnych, 15 XII 1984 r., k. 68–72. Ponadto zarządzeniem nr 029 dowódcy WOP z 10 V 1984 r. wprowadzono wytyczne do prowadzenia działalności kontrolnej w jednostkach WOP w zakresie pracy zwiadu (*ibidem*, 1585/14752, b.p.).

granicznego o szerokości do 20 km, przyległego do linii granicy (linii brzegowej). W przypadku działań grup operacyjnych na zapleczu lądowych strażnic kadrowych obszar prowadzonego zabezpieczenia operacyjnego zamykał się w obrębie tej części pasa granicznego, która przylegała do linii granicy na szerokości 30 km dla grupy operacyjnej podległej wydziałowi II brygady oraz do 15 km dla grupy operacyjnej podległej sekcji II batalionu.

Również innym pododdziałom granicznym wytyczono szczegółowy zakres działalności w terenie. Strefa działania grupy operacyjnej granicznego punktu kontrolnego obejmowała rejon przejścia granicznego oraz przyległe miejscowości wraz z obiektami i instytucjami obsługującymi ruch graniczny. W granicznych punktach kontrolnych WOP, które nie miały etatowo grup operacyjnych, działania operacyjne prowadzili dowódcy punktów oraz oficerowie (chorążowie) wyznaczeni przez dowódcę brygady na wniosek szefa wydziału II brygady. Zakres pracy określał szef wydziału II brygady. Ostatnim organem zwiadu prowadzącym działania operacyjne ujętym we wspomnianym zarządzeniu były lądowe strażnice kadrowe, które realizowały zadania w pasie granicznym o szerokości od 10 do 15 km, przylegającym do linii granicy i rozgraniczeń z sąsiadującymi strażnicami. W uzasadnionych wypadkach dowódca brygady mógł rozszerzyć strefę działania strażnicy do 29 km¹⁰³.

Na mocy zarządzenia wprowadzono wykaz stanowisk służbowych kadry Zwiadu WOP upoważnionej do prowadzenia działań operacyjnych i rozpoznawczych w pełnym zakresie:

- 1) w wydziale II zwiadu brygady WOP:
 - szef wydziału zwiadu,
 - zastępca szefa wydziału zwiadu ds. operacyjnych – oraz podlegli mu oficerowie,
 - zastępca szefa Wydziału Zwiadu ds. Kontroli Ruchu Granicznego – i podlegli mu oficerowie, jeżeli decyzją szefa wydziału nadzorowali lub bezpośrednio wykonywali pracę operacyjną określoną w zarządzeniu ministra spraw wewnętrznych nr 006/70 z 1 lutego 1970 r.,
 - kierownik sekcji rozpracowań – i podlegli mu oficerowie;
- 2) w sekcji zwiadu batalionu granicznego WOP:
 - kierownik sekcji zwiadu,
 - starszy oficer operacyjny i oficer operacyjny sekcji zwiadu;
- 3) w grupie operacyjnej wydziału (sekcji) zwiadu WOP:
 - kierownik grupy operacyjnej,
 - oficer operacyjny grupy operacyjnej;
- 4) w granicznym punkcie kontrolnym WOP¹⁰⁴:
 - dowódca granicznego punktu kontrolnego,
 - zastępca dowódcy granicznego punktu kontrolnego ds. operacyjnych,
 - oficer operacyjny grupy operacyjnej granicznego punktu kontrolnego;

¹⁰³ AIPN, 03268/11, k. 68–72, Zarządzenie nr 071/84, k. 68–72.

¹⁰⁴ Strefa działania grupy operacyjnej granicznego punktu kontrolnego obejmowała rejon przejścia granicznego i przyległy teren (miejscowość) wraz z obiektami i instytucjami obsługującymi ruch graniczny lub z nim związanymi (*ibidem*, Zarządzenie dowódcy WOP nr 071/84, 15 XII 1984 r., k. 69).

5) w lądowej strażnicy kadrowej WOP¹⁰⁵:

- dowódca strażnicy i jego zastępcy,
- oficer operacyjny i pomocnik dowódcy strażnicy.

Ponadto z uwagi na charakter prowadzonych działań podstawowe czynności operacyjne w ograniczonym zakresie mogli wykonywać podoficerowie lądowej strażnicy kadrowej (z wyłączeniem podoficerów funkcyjnych) oraz kontrolerzy granicznych punktów kontrolnych – zgodnie z decyzją szefa wydziału II zwiadu brygady WOP i po przeszkoleniu specjalistycznym. Uprawnienia kontrolerów punktów rozszerzono ze względu na ich bezpośredni kontakt z ludnością, pozwalający na prowadzenie działań operacyjnych zleconych przez oficerów prowadzących Zwiadu WOP¹⁰⁶.

Po upadku systemu komunistycznego, na tle przemian politycznych zachodzących w kraju, 12 grudnia 1990 r. Sejm RP przyjął ustawy o ochronie granicy państwowej i Straży Granicznej, czym zobligował ministra spraw wewnętrznych do zorganizowania w ciągu sześciu miesięcy nowej formacji zawodowej o charakterze policyjnym, wyspecjalizowanej w ochronie granic państwa. Zarządzeniem ministra spraw wewnętrznych z 16 maja 1991 r., opierając się na dotychczasowych strukturach WOP, powołano Straż Graniczną RP, której dowódcą został płk prof. dr hab. Marek Lisiecki¹⁰⁷.

Łukasz Grabowski (ur. 1981) – historyk, archiwista, absolwent Akademii Świętokrzyskiej im. Jana Kochanowskiego w Kielcach. Pracownik Biura Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów IPN w Warszawie. Zajmuje się historią dwudziestolecia międzywojennego oraz historią wojskowości.

Marcin Maruszak (ur. 1972) – historyk, pracownik Biura Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów IPN w Warszawie. Zajmuje się badaniami nad antykomunistycznym podziemiem zbrojnym w latach 1944–1956 oraz strukturami organów bezpieczeństwa państwa.

¹⁰⁵ Strefa działania lądowej strażnicy kadrowej obejmowała obszar pasa granicznego o szerokości 10–15 km przyległy do linii granicy i rozgraniczeń z sąsiadującymi strażnicami. W uzasadnionych wypadkach dowódca brygady mógł rozszerzyć strefę działania strażnicy do 20 km (*ibidem*).

¹⁰⁶ *Ibidem*, k. 68–72. Po analizie materiału archiwalnego należy zgodzić się z J. Wygodą, który w cytowanym wcześniej artykule *Zwiad Wojsk Ochrony Pogranicza... do żołnierzy Zwiadu WOP* zalicza wszystkich żołnierzy zaklasyfikowanych w rozkazach personalnych do którejkolwiek z wymienionych przez niego specjalności wojskowych (s. 114–115). Uzupełniając tę konkluzję, za żołnierzy Zwiadu WOP uznać należy także oficerów (chorążych) i podoficerów (podchorążych) pełniących służbę w strażnicach, placówkach, przejściowych punktach kontrolnych i granicznych punktach kontrolnych (w tym kontrolerów), którzy wykonywali czynności operacyjne w zakresie Zwiadu pod nadzorem i kontrolą etatowych oficerów pionu Zwiadu WOP, po przeszkoleniu specjalistycznym oraz na mocy rozkazu uprawniającego do wykonywania tych czynności.

¹⁰⁷ M. Woźniczko, *Slużby Ochrony Granic 1918–1990*, „Monitor Prawa Celnego” 2001, nr 3, s. 119–123.

Outline of structures, organisational hierarchy and the tasks of the Reconnaissance of the Border Defence Army (WOP) and the Border Traffic Control (KRG) in the years 1945–1991

This article presents an outline of the structures, organisational hierarchy and tasks of the Reconnaissance of the Border Defence Army (Wojsko Ochrony Pogranicza) and the Border Traffic Control (Kontrola Ruchu Granicznego) units that were subordinate to WOP and the Ministry of Interior in the years 1945–1991. The main tasks of the abovementioned bodies that constituted part of the quite vast repression apparatus of the communist state consisted in the operational securing of borders and border traffic, as well as counteracting all activities threatening safety and security, and the political system of the state in the border zone. The organisation was established on 27 September 1945 under the order of the Supreme Commander of the Polish Armed Forces. In the first period of its existence, it was subordinate to the Ministry of National Defence. In 1949, it became part of the Main Inspectorate for Border Protection and, as a result, it was subordinate to the Ministry of Public Security (MBP). Intelligence departments based at the headquarters and their counterparts at the level of brigades and battalions were responsible for operational activities. In 1965, the General Headquarters of WOP, together with their subordinate units, became part of the newly-established Ministry of Interior, and since 1961, Command II (Reconnaissance) of the WOP General Headquarters and its subordinate units, as well as KRG bodies, became subordinate to Department II of the Ministry of Interior in the scope of operational activities. However, already in 1965, the WOP General Headquarters and its subordinate field units were excluded from the Ministry of Interior and, in organisational terms, became subordinate to the Main Inspectorate of Territorial Defence of the Ministry of National Defence. The previous KRG Units remained part of the Ministry of Interior. They were incorporated into the KRG MI Command that functioned as part of the SB division in July 1965. In October 1965, on the basis of the previous WOP General Headquarters, the Head of WOP was established. At the newly-formed body, intelligence activities were the responsibility of the Command of Reconnaissance of the Head of WOP and its subordinate units. In 1979, the Head of WOP was excluded from the Ministry of National Defence and was made subordinate to the Ministry of the Interior once again in the scope of command. It assumed the name of “WOP Command”. At the time, the Command of Reconnaissance of the Head of WOP was composed of KRG organisational units that were then excluded from the Ministry of Interior. As a result, a uniform system of border protection was restored within the Ministry of Interior. The fact that General Czesław Kiszczak assumed the function of Minister of Interior in July 1981, as well as the further consequences of martial law introduction, resulted in tightening co-operation between WOP and MO and SB bodies, as well as in expanding the scope of the tasks of the Command of Reconnaissance of the Head of WOP.

The basic changes included the take-over of some border-related tasks of the SB by the WOP Reconnaissance, especially: protection of border customs offices and their agendas, borderline railway stations and ports, prevention, identification and detection of all hostile criminal activity and illegal and anti-state organisations in the border zone.